

SAĞLAM ƏTRAF MÜHİT HÜQUQUNUN İNFORMASIYA HÜQUQİ TƏMINATI: MÜASİR HÜQUQİ TENDENSİYALAR

GÜLNAZ RZAYEVA¹, ELNUR HÜMBƏTOV², NƏZRİN ƏLİYEVA³

Annotasiya

Konstitusion qaydada təsbit olunan sağlam (və ya əlverişli) ətraf mühitdə yaşamaq hüququ hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququnu ehtiva edir. İnsan inkişafının əsasında onun sağlamlığının qorunması dayanır ki, bunu ekoloji cəhətdən təmiz ətraf mühit olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Məhz ona görə də yalnız fərdlərin deyil, xalqların toplu şəkildə əlverişli ətraf mühit hüququ üçüncü nəsil hüquqlardan biri kimi tanınır. Təsadiüfi deyil ki, Davamlı İnkişaf Məqsədlərinin əksəriyyəti bu hüququn qorunmasını ön plana çəkir (6, 7, 13, 14-, 15-ci DİM-lər).

Rəqəmsal texnologiyaların inkişaf etdiyi bir dövrdə əlverişli ətraf mühit hüququnun informasiya hüquqi təminatı üçün də yeni tendensiyalar və eləcə də ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququna yeni hüquqi yanaşma formalaşmışdır. Həm aktiv, həm də passiv tərəfi ilə xarakterizə olunan bu hüququn təminatı beynəlxalq və milli-hüquqi tənzimləmənin predmetini təşkil edir. Məqalədə əlverişli ətraf mühit hüququ ilə əlaqəli formada təhlillər əsasında müxtəlif məhkəmə işləri tədqiq olunaraq, beynəlxalq yurisdiksiyada müdafiə mexanizmləri ilə bağlı əsas məqamlar araşdırılmış, paralel olaraq milli təcrübədə olan çətinliklərin aradan qaldırılması ilə bağlı təkliflər təqdim olunmuşdur.

Son dövrlərdə ətraf mühitə dair informasiya almaq və əlverişli ətraf mühitinin təminatı, bütövlükdə ətraf mühitin mühafizəsi məqsədilə yeni texnologiyalardan məqsədyönlü istifadə olunur ki, burada mobil tətbiqlərin xüsusi rolu vardır. Məqalədə Ecosia, Clean games, yaşıl hosting xidmətləri kimi tətbiqlər timsalında mobil tətbiqlərin faydalı tərəfləri haqqında məlumat verilmiş, o cümlədən bu tətbiqlərin fəaliyyəti üzrə hüquqi problemlər təhlil olunaraq, onların aradan qaldırılması üzrə tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

Mobil proqramlardan istifadə vasitəsilə fərdlər üçün konfidensiallıq və məlumatların qorunması risklərini qiymətləndirərkən, emalın baş verdiyi konteksti anlamaq risk mənbələrini, emalın fərdə potensial təsirini və azaldılmasının həyata keçirilməsinə dair məhdudiyyətləri müəyyən etmək üçün vacibdir. Proqramın tipologiyası konfidensiallıq və təhlükəsizlik tələblərinin necə həyata keçirildiyinə birbaşa təsir göstərə bilər. Avtomatik olaraq yaradılan tətbiqlərin sayı getdikcə artır. Müxtəlif növ proqramların konfidensiallıq və məlumatların qorunmasına təsirləri ilə bağlı əlavə tədqiqatlar proqram tərtibatçıları üçün dəqiq tövsiyələrin hazırlanması üçün mühüm əsas verəcəkdir.

Açar sözlər: sağlam ətraf mühit, informasiya almaq hüququ, məlumatların qorunması, yeni texnologiyalar, milli-hüquqi tənzimləmə, insan hüquqları, ekoloji hüquqlar, beynəlxalq hüquq.

I. Giriş

Ətraf mühitin mühafizəsi və insan hüquqlarının müdafiəsinin qarşılıqlı əlaqəsi, ilk növbədə, ekoloji hüquqların təminatı məsələsini ön plana çəkir. Belə ki, İnsan hüquqları Komissiyası özünün 6 mart 1990-cı il tarixdə qəbul etdiyi “İnsan hüquqları və ətraf mühit” adlı Qətnaməsində ətraf mühitin mühafizəsi və insan hüquqlarının müdafiəsi arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğunu xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Məhz həmin əlaqənin nəticəsində müasir dövrdə ekoloji hüquqlar ideyası daha çox səsənlənməklə yanaşı, həm də müxtəlif elmi araşdırmaların tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ekoloji hüquqlar qanunvericilik qaydasında tanınmış, təsbit olunmuş və təbiətlə

¹ Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru / Bakı Dövlət Universiteti / email: gulnazrzayeva@mail.ru

² Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru / Bakı Dövlət Universiteti / email: elnur_88@inbox.ru

³ Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ kafedrasının doktorantı / Bakı Dövlət Universiteti / email: nazrin.aliyeva.2000@gmail.com

qarşılıqlı əlaqədə insanın müxtəlif tələblərinin ödənilməsinə təmin edən fərdi hüquqlardır. Ümumiyyətlə, ekoloji hüquqların səmərəli realizəsi şəxsiyyətin bütün digər hüquq və maraqlarının həyata keçirilməsi üçün zəruri şərtləri yaradır.

Ətraf mühitin mühafizəsi və insan hüquqlarının qorunmasının qarşılıqlı əlaqəsi yalnız beynəlxalq hüquqi sənədlərin deyil, həm də dövlətdaxili qanunvericiliyin tənziyyətə obyektini təşkil edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 14-cü maddəsinə görə, təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafələrinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur. Konstitusiyanın 39-cu maddəsi isə hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququna malik olması, ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququnu təsbit etmişdir. Müvafiq subyektiv imkanların realizəsi və digərlərinin hüquqlarının qorunmasının əsas vasitəsi qismində çıxış edən vətəndaşların adekvat vəzifələri də konstitusion tənziyyətin bir hissəsini təşkil edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 78-ci maddəsində ətraf mühitin qorunmasının hər bir vətəndaşın borcu olması birbaşa olaraq təsbit olunmuşdur [1].

Bütün dünya üzrə ətraf mühitin qorunmasına istiqamətlənmiş tədbirləri əhatə edən “iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması” davamlı və insan potensialına əsaslanan inkişaf istiqamətində yeni tendensiya və çağırışları (“yaşıl istehsal”, “yaşıl həyat tərz”, “yaşıl istehlak”, “yaşıl davranış” və s.) meydana gətirmişdir. Qeyd olunan səbəblər ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququnun ayrıca bir qanunla tənzimlənməsini şərtləndirmişdir. Belə ki, Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında 12 mart 2002-ci il Azərbaycan Respublikasının Qanunu ətraf mühitin vəziyyətinə və təbii ehtiyatlardan istifadəyə dair dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarətmə orqanlarından, həmçinin məsul şəxslərdən tam, dəqiq, vaxtında informasiya almaqla bağlı yaranan münasibətləri tənzimləyir [2].

Məqalədə əlverişli ətraf mühit hüququnun informasiya-hüquqi təminatı ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququ ilə qarşılıqlı əlaqəli təhlil olunacaq və virtual məkanın bu informasiya təminatında rolu hüquqi cəhətdən təhlil olunacaqdır.

II. Əlverişli ətraf mühit hüququnun beynəlxalq və milli-hüquqi təsbiti

Əlverişli ətraf mühit hüququ beynəlxalq səviyyədə ilk dəfə olaraq 1972-ci ildə keçirilmiş Konfransda Ətraf mühit üzrə Stokholm Bəyannaməsinin qəbulu zamanı geniş şəkildə müzakirə edilərək öz normativ təsdiqini tapmışdır. Qeyd edilən beynəlxalq sənəddə fərdlərin optimal təbii şəraitdə yaşamaq və işləmək hüququ, dövlətlərin isə ətraf mühitin yaxşılaşdırılmasına hərtərəfli kömək etmək, həmçinin öz vətəndaşlarının və digər xalqların ekoloji maraqlarına hörmət etmək öhdəliyi ifadə edilir. BMT Baş Məclisi tərəfindən 1982-ci ildə qəbul edilmiş Ümumdünya Təbiəti Mühafizə Xartiyasının I prinsipində göstərilmiş “insanlar təbiət ilə vəhdət təşkil edən sağlam və məhsuldar həyat tərz hüququna malikdir” müddəası isə əlverişli təbii mühit hüququnun normativ təfsir forması sayıla bilər. Əlverişli ətraf mühit hüququnun şərhli ilə bağlı müddəaya, həmçinin müvafiq sənədin 23-cü maddəsində də rast gəlmək olar.

Bundan əlavə, müvafiq hüquqla bağlı müddəalar həm də insan hüquqlarına dair bir sıra regional beynəlxalq-hüquqi aktlarda təsbit edilmişdir. Məsələn, İnsan hüquqları haqqında Amerikaarası Konvensiyasına 1988-ci il tarixli İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində insan hüquqları haqqında Əlavə Protokolun (əksər hallarda onu San-Salvador Protokolu da adlandırırlar) 11-ci maddəsi sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ, həmçinin ətraf mühitin mühafizəsi, saxlanılması və yaxşılaşdırılmasına kömək göstərilməsi sahəsində üzv-dövlətlərin öhdəlikləri ilə bağlı münasibətləri nizamə salır. İnsan və xalqların hüquqlarına dair 1981-ci il Afrika Xartiyasının 24-cü maddəsində isə birbaşa olaraq göstərilir ki, bütün xalqlar onların inkişafına şərait yaradan ətraf mühitin ümumi qənaətbəxş səviyyəsi hüququna malikdir. ATƏM-in 1986-cı il Vyana Görüşünün Yekun Sənədində mülki, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər hüquq və azadlıqların birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik olması ilə yanaşı, onların bütün mümkün vasitələrlə tam şəkildə həyata keçirilməsi xüsusi olaraq vurğulanmışdır. 1992-ci ildə MDB çərçivəsində imzalanmış Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qarşılıqlı fəaliyyət haqqında

Sazişin preambulasında hər bir insanın əlverişli təbii mühit və ekoloji təhlükəsizlik hüququ ilə bağlı müddəa mövcuddur.

Əlverişli ətraf mühit hüququ ilə bağlı məsələlər təkcə beynəlxalq-hüquqi sənədlərin konkret müddəaları qismində deyil, həm də ayrı-ayrı dövlətlərin konstitusiyalarının tənzimləmə obyektini kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, dövlətlərin konstitusiyalarında müxtəlif formalarda ifadə olunmasına baxmayaraq, son nəticədə insan üçün əlverişli ətraf mühitin qorunub saxlanması və bununla bağlı insan hüquqlarının təmin olunmasına yönəlmişdir. Məsələn, hər bir kəsin ekoloji baxımdan tarazlaşdırılmış ətraf mühit hüququna təminat verilməsi hüququ (Braziliya Federativ Respublikası, Portuqaliya və s.); hər bir kəsin əlverişli ətraf mühit hüququ və bu hüququn pozulması nəticəsində dəymiş ziyanın əvəzinin ödənilməsi hüququ (Rusiya Federasiyası, Azərbaycan Respublikası, Belarus Respublikası və s.); hər bir kəsin sağlamlığının müdafiəsi üçün qənaətbəxş ətraf mühitin dəstəklənməsi hüququ (Honduras və s.); sağlam və rahat ətraf mühit hüququ (Koreya Respublikası və s.); insanın sağlam, ekoloji baxımdan tarazlaşdırılmış və ətraf mühitin müvafiq inkişafı şəraitində yaşamaq hüququ (Peru və s.).

Bundan əlavə, bəzi hallarda dövlətlərin konstitusiyalarında əlverişli ətraf mühit hüququnun kollektiv insan hüquqları kateqoriyasına aid edilməsi (məsələn, 1991-ci il Kolumbiya Konstitusiyasında müvafiq hüquq Kollektiv hüquqlar və ətraf mühit haqqında adlı III fəsildə öz əksini tapmışdır) ilə yanaşı, qeyd olunan subyektiv imkanın məhkəmə presedenti vasitəsilə müəyyənləşdirilməsi tendensiyasına da rast gəlmək mümkündür. Nümunə qismində İrlandiyanı göstərmək olar.

Aparılan elmi araşdırmalarda əlverişli ətraf mühit hüququ ilə əlaqəli digər subyektiv imkanların da adı çəkilir. Nümunə qismində təbii ehtiyatlar hüququnu göstərmək olar. Onun tərkib elementləri qismində isə torpaq hüququ, meşə və bitkiçilik hüququ, su hüququ və s. göstərilir.

1972-ci ildə BMT tərəfindən keçirilən Ətraf mühit üzrə Stokholm Konfransında qəbul olunmuş Stokholm Bəyannaməsinin 1-ci prinsipinə əsasən, hər bir insan azadlıq, bərabərlik və firavan həyat sürməyə imkan verən əlverişli ətraf mühit hüququna malikdir, həmçinin indiki və gələcək nəsillər naminə ətraf mühitin mühafizəsi və yaxşılaşdırılması üçün məsuliyyət daşıyır. Ətraf mühitin mühafizəsi və əsas insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsini, həmçinin ilk dəfə olaraq beynəlxalq səviyyədə əlverişli ətraf mühitə dair insan hüquqlarını müstəqil problem kimi özündə birləşdirən Bəyannamənin 1-ci prinsipi insanların əlverişli ətraf mühit hüququ, eyni zamanda ətraf mühitin qorunması və yaxşılaşdırılması üzrə məsuliyyətini də özündə təsbit etmişdir. Qeyd edilən prinsip, həm də 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 25-ci və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktın 15-ci maddəsi ilə uyğunluq təşkil edir. Stokholm Bəyannaməsinin 2-5-ci prinsiplərində müxtəlif növ təbii ehtiyatların insan üçün əhəmiyyəti, həmçinin onlardan səmərəli istifadə və mühafizəsinin zəruriliyi qeyd edilir. Bəyannamənin 6-cı prinsipində zərərli və digər buna bənzər maddələrin ətraf mühitdə qadağan edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. 7-ci prinsip isə dövlətləri dəniz mühitinin çirkləndirilməsinin qarşısını almaq üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirməyə çağırır. 8-ci prinsipdə iqtisadi, sosial inkişafın ətraf mühitin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olması və həmin prosesin inkişaf etmiş ölkələr və inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməsi göstərilir. 9-cu prinsip ətraf mühit problemlərinin həll edilməsinin mühüm usulu kimi maliyyə və texniki yardım hesabına inkişafın sürətləndirilməsindən bəhs edir. Bu prinsipi tamamlayan 12-ci prinsip inkişaf etmiş ölkələrin ətraf mühitin mühafizəsində iştirakı ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, onların xahişi ilə beynəlxalq maliyyə və texniki yardımın göstərilməsi zərurətini əlaqələndirir. Bəyannamənin 13-cü prinsipi təbii ehtiyatların səmərəli rejiminin təmin edilməsi və ətraf mühitin yaxşılaşdırılması ekoloji faktorları nəzərə alan planlaşdırma əsasında mümkün olmasını müəyyən edir. Bəyannamənin 17-ci prinsipi dövlətlərin milli idarələrinin üzərinə ətraf mühitin vəziyyətini yüksəltmək məqsədilə müəyyən planlaşdırılmış idarəetmə və nəzarət vəzifələrini qoyur. Bəyannamənin 18 və 20-ci prinsiplərində göstərilir ki, elmi-texniki tərəqqi öz nailiyyətlərini ətraf mühitin problemlərinin həll edilməsinə yönəltməlidir. Bəyannamənin 24-cü prinsipinə əsasən, ətraf mühitə zərərli təsirlərin qarşısını almaq üçün onları mümkün qədər azaltmaq və qarşısını almaq, eləcə

də səmərəli nəzarət təşkil etmək üçün müqavilə qaydasında əməkdaşlığa üstünlük verilməsi göstərilir. Belə əməkdaşlıq mütləq bütün suveren dövlətlərin maraqları əsasında həyata keçirilir və beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti ilə fasiləsiz olaraq möhkəmləndirilir. Beynəlxalq təşkilatların ətraf mühitin mühafizəsində və təkmilləşdirilməsində səmərəli və dinamik rol oynaması 25-ci prinsipin əsas məzmunudur. 26-cı prinsip qlobal problem olaraq kütləvi qırğın silahlarının ləğv edilməsi istiqamətində dövlətlərin əməkdaşlığına nail olmanı müəyyən edir və buna çağırır.

Stokholm Konfransının mühüm sənədlərindən biri də ətraf mühitin mühafizəsinin konkret cəhətləri ilə bağlı problemlərin həll edilməsi üçün əsas münasibətləri tənzimləyən Tədbirlər Planı hesab edilir. Bu sənəddə nəinki bu və ya digər tədbirlərin keçirilməsi zərurəti, hətta onların həyata keçirilmə formasını nəzərdə tutan 109 tövsiyə BMT-nin orqan və müəssisələrinə, beynəlxalq təşkilatlara və milli hökumətlərə şamil edilir.

Ətraf mühitin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsi prinsipləri BMT Baş Məclisi tərəfindən 28 oktyabr 1988-ci ildə qəbul edilmiş Ümumdünya Təbiəti Mühafizə Xartiyasında daha da inkişaf etdirilmişdir. Həmin beynəlxalq sənəddə təbiətlə ahəngdar olan həyatın insanın yaradıcı fəaliyyəti, istirahəti və asudə vaxtının təşkilinin inkişafı üçün daha yaxşı imkanlar yaratması bildirilir. Hər bir insan öz ölkəsinin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, birbaşa ətraf mühitin mühafizəsinə aid qərarların işlənilib hazırlanması prosesində fərdi və ya kollektiv şəkildə iştirak etmək, ətraf mühitə ziyan vurularkən və ya pis vəziyyətə salınarkən onun bərpası üçün bütün vasitələrdən istifadə etmək imkanına malik olmalıdır (Xartiyanın 23-cü maddəsi).

1992-ci ilin iyununda Rio-de-Janeyroda keçirilmiş Ətraf mühit və inkişaf üzrə BMT Konfransında 179 dövlətin nümayəndəsi tərəfindən qəbul edilmiş XXI əsrin Gündəliyində isə torpaq, hava və suyun vəziyyətinin pisləşməsinin qarşısının alınması, meşələrin və həyatın müxtəlif formalarının qorunub saxlanmasının çoxistiqamətli üsulları təsbit edilmişdir. Konfransda qəbul edilmiş Ətraf mühitin mühafizəsi və inkişaf üzrə Bəyannamə isə ətraf mühitin mühafizəsinə dair rəhbər başlanğıcların formalaşdırılması ilə yanaşı, həm də ətraf mühitin mühafizəsi ilə insan hüquqlarının müdafiəsi arasında qarşılıqlı əlaqələrin müəyyənləşdirilməsində mühüm rola malikdir. Bəyannamədə təsbit olunmuş bir sıra müvafiq müddəalar təkcə ətraf mühitlə insan meyarının qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirmir, eyni zamanda bu sahədə dövlətlərin üzərinə qoyulmuş öhdəlikləri özündə birləşdirir. Məsələn, insanlar davamlı inkişafın əsas bələdçisi və əsas qayğı predmetidir, onlar təbiət ilə vəhdət təşkil edən sağlam və məhsuldar həyat tərzini hüququna malikdirlər (prinsip 1); inkişaf hüququ indiki və gələcək nəslin inkişaf və ətraf mühit sahəsində ehtiyaclarının ədalətli təmin edilə biləcəyi şəkildə həyata keçirilməlidir (prinsip 3); bütün insanlar üçün daha yüksək səviyyəli həyat tərzinə və davamlı inkişafa nail olmaq məqsədilə dövlətlər istehsalın və istehlakın qeyri-rasional modellərini ixtisar və ləğv etməli, həmçinin zəruri demoqrafik siyasət həyata keçirməlidir (prinsip 8); ekoloji məsələlər bütün maraqlı vətəndaşların müvafiq səviyyədə iştirakı zamanı daha yaxşı həll olunur (prinsip 10); qadınlar ətraf mühitin və inkişafın mənimsənilməsində vacib rol oynayır (prinsip 20); davamlı inkişafa nail olmaq və hər bir şəxs üçün daha yaxşı gələcəyin təmin olunması məqsədilə qlobal tərəfdaşlığın müəyyənləşdirilməsi üçün dünya gənclərinin yaradıcı imkanları, idealları və cəsarətini səfərbərliyə almaq zəruridir (prinsip 21); bilikləri və ənənəvi təcrübələri sayəsində ətraf mühitin və inkişafın mənimsənilməsində yerli əhali və onların icmaları, eləcə də digər yerli icmalar həyati əhəmiyyətli rol oynayır (prinsip 22); əsarət, asılılıq və işğal şəraitində yaşayan xalqın ətraf mühiti və təbii ehtiyatları mühafizə olunmalıdır (prinsip 23).

Göstərilənlərlə yanaşı, ətraf mühitin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsi sahəsində çoxsaylı universal beynəlxalq sənədlər də mövcuddur ki, bunlar da ekoloji vəziyyətin sabit saxlanması və ətraf mühitin çirkləndirilməsinin qarşısının alınması ilə yanaşı, həm də müvafiq sferada insan sağlamlığı və maraqlarının qorunmasına yönəlmişdir. Nümunə qismində Ozon qatının mühafizəsi haqqında 22 mart 1985-ci il tarixli Vyana Konvensiyası və həmin Konvensiyaya əlavə olunmuş 1987-ci il Monreal Protokolu, Təhlükəli tullantıların transsərhəd daşınması və onların aradan qaldırılması üzərində nəzarət haqqında 1989-cu il tarixli Bazel Konvensiyası, Ətraf mühiti dəyişikliyə uğradan vasitələrdən hərbi və ya istənilən digər düşmən məqsədlərlə istifadə olunmasının qadağan edilməsi haqqında 1976-cı il tarixli

Konvensiya, Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il tarixli BMT Konvensiyası, Bioloji müxtəliflik haqqında 1992-ci il tarixli Konvensiya, 11 dekabr 1997-ci il tarixli Kioto Protokolu, İqlim dəyişikliyi haqqında 9 may 1999-cu il tarixli BMT Konvensiyasını və s. göstərmək olar. Müvafiq müddəanı regional beynəlxalq aktlara da şamil etmək olar. Məsələn, Havanın uzaq məsafədə transsərhəd çirkləndirilməsi haqqında 1979-cu il tarixli Avropa Konvensiyası, Ekologiya və təbii ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qarşılıqlı təsir haqqında 8 iyun 1992-ci il tarixli MDB Sazişi və s.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu və ya digər sahəvi beynəlxalq-hüquqi sənədlər ətraf mühitin mühafizəsinə yönəlmiş beynəlxalq normaların səmərəli realizəsi kontekstində insan hüquq və azadlıqlarının təminatına istiqamətlənmişdir. Ümumiyyətlə, hazırda ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində 350-dən artıq çoxtərəfli, 1000-dən çox ikitərəfli müqavilə, habelə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müvafiq sferada qəbul edilmiş çoxsaylı konsepsiya, fəaliyyət proqramı, qətnamələr və s. qəbul edilmişdir.

Beynəlxalq regional təşkilatlardan danışarkən Avropa İttifaqı çərçivəsində ətraf mühitin mühafizəsi üzrə qəbul edilmiş aktları, həmçinin bu istiqamətdə həyata keçirilən fəaliyyəti xüsusilə vurğulamaq yerinə düşərdi. Bütövlükdə isə təşkilat çərçivəsində ətraf mühitin mühafizəsinə dair 250-dən artıq beynəlxalq sənəd qəbul edilmişdir. Avropa Birliyi haqqında 1957-ci il tarixli Müqavilənin 174-cü maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən, müvafiq qurumun ekoloji sferada fəaliyyətinin əsas məqsədləri qismində aşağıdakı istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir: ətraf mühitin qorunması, saxlanması və vəziyyətinin yaxşılaşdırılması; insanların sağlamlığının qorunmasına töhfə bəxş etməsi; təbii ehtiyatlardan ağılabatan və rəşional şəkildə istifadə olunmasına cəhd göstərilməsi; ətraf mühitin mühafizəsinin ümumdünya və regional problemlərinə dair beynəlxalq səviyyədə yardım edilməsi.

Göstərilənlərlə yanaşı, Avropa İttifaqı çərçivəsində qəbul olunmuş digər sənədlərdə də ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində siyasətlə bağlı müəyyən istiqamətlər təsbit edilmişdir. Nümunə qismində müvafiq beynəlxalq qurum çərçivəsində işlənilən hazırlanmış və həyata keçirilən fəaliyyət proqramlarını göstərmək olar. Bu günə qədər 8 Fəaliyyət Proqramı qəbul edilmişdir ki, sonuncu Proqram 2030-cu ilədək olan dövrü əhatə edir [3].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji təhlükəsizliklə insanın qarşılıqlı əlaqəsini bir sıra amillərlə əlaqələndirmək olar. Belə ki, insan fəaliyyəti nəticəsində təbiətə göstərilən təsir heç bir dövlət sərhədi tanımaqla yanaşı, antropogen təsir nəticəsində baş verən ekoloji böhranın dərinləşməsi, artması ümumbəşəri maraqlara toxunur. Məsələn, atmosfərə atılmış bir ton karbon qazı, daxilolma yerindən asılı olmayaraq, bütövlükdə yer atmosferi üçün mühüm istilik effektinin meydana çıxmasına gətirib çıxarır. Bir məsələni də xüsusilə vurğulamaq yerinə düşərdi ki, müasir dövrdə ekoloji böhranın həllinin əsası qismində ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması çıxış edir. Ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasının əsas məqsədi isə insanı onun həyat və sağlamlığına təhlükə törədən ətraf mühitin neqativ təsirlərindən qorumaqdır. Bundan əlavə, ekoloji təhlükəsizliyi təbii proseslərin özünütənzimləməsini mühafizə edən ətraf mühitin müəyyən xüsusiyyətlərinin məcmusu kimi qəbul etmək olar. Bu zaman insanın ətraf mühitə təsiri ekoloji sistemdə mənfi hallar istisna olmaqla, ekosistemdə tarazlığın qorunması çərçivəsində minimum səviyyədə saxlanılır.

Azərbaycan Respublikası bilavasitə insanların ekoloji hüquqlarının qorunması sahəsində qəbul edilmiş bir çox beynəlxalq müqavilələrə qoşulmuşdur. Həmin beynəlxalq müqavilələrə misal olaraq, İqlim dəyişkənlikləri üzrə BMT-nin 19 may 1992-ci il tarixli Çərçivə Konvensiyasını, Ozon qatını məhv edən maddələr haqqında 16 sentyabr 1987-ci il tarixli Monreal Protokolu, həmçinin 29 iyun 1990-cı il də Londonda və 25 noyabr 1992-ci ildə Kopenhagenə Monreal Protokoluna edilmiş düzəlişləri, Tullantı qalıqları və digər maddələrlə dənizin çirkləndirilməsinin qarşısının alınması haqqında 29 dekabr 1972-ci il tarixli Konvensiyayı, Enerji Xartiyası haqqında 17 dekabr 1994-cü il tarixli müqaviləni, Effektivlik və müvafiq iqtisadi aspekt məsələlərinə dair Enerji Xartiyası müqaviləsinə Əlavələri, Ciddi quraqlıq və səhrələşmə keçirən ölkələr, xüsusilə Afrikada səhrələşmə ilə mübarizə haqqında 17 iyun 1994-cü il tarixli BMT Konvensiyasını, Məhv olmaq təhlükəsi olan vəhşi fauna və flora növləri ilə beynəlxalq ticarət haqqında 3 mart 1973-cü il tarixli Konvensiyayı, Transsərhəd kontekstində ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında 25 fevral 1995-ci il tarixli Konvensiyayı, Bioloji

müxtəlifliklər haqqında 12 iyun 1992-ci il tarixli Konvensiyanı, Transsərhəd sututarların və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi haqqında 17 mart 1992-ci il tarixli Konvensiyanı və s. xüsusi qeyd etmək olar.

Milli səviyyədə konstitusiya müddəalarından başqa, bir çox qanunvericilik aktlarında əlverişli ətraf mühit hüququnun təminatı ilə bağlı məsələlər tənzimlənir ki, həmin normativ mənbələr məqalənin növbəti paraqraflarında nəzərdən keçiriləcəkdir.

III. Ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququ və onun hüquqi tənzimlənməsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri

Ətraf mühitə dair informasiya əldə etmək hüququnun predmetini ətraf mühitə dair informasiya təşkil edir. Adı çəkilən Qanunun 1-ci maddəsinə görə, ətraf mühitə dair informasiya – torpağın, suyun, yerin təkinin, atmosferin və canlı orqanizmlərin vəziyyəti, ətraf mühitə, insanların sağlamlığına təsir edən və ya təsir edə biləcək fəaliyyət nəticəsində ətraf mühitin komponentlərində baş verən və baş verə biləcək dəyişikliklər, onların qiymətləndirilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi və səmərəli istifadəsinə yönəldilmiş tədbirlər və məsrəflər barədə məlumatlardır. Ətraf mühitə dair informasiya obyektlərinə isə – əhalinin sağlamlığı və ətraf mühitin mühafizəsi, onlara nəzarət, torpağın, suyun, yerin təkinin, atmosferin, meşələrin, yaşıllıqların, heyvanlar və bitkilər aləminin qorunması, təbii ehtiyatlardan, habelə təkrar xammaldan istifadə, bu sahədə qayda və standartları müəyyənləşdirmək, həmçinin ətraf mühitin vəziyyətinə təsir göstərə bilən qərar qəbul etmək səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanların, sahə strukturları, digər ixtisaslaşdırılmış fəaliyyət növləri daxildir. Deməli, insan fəaliyyətindən asılı olmayaraq onu əhatə edən canlı və cansız təbiətin məcmusu ətraf mühiti təşkil edir və bununla bağlı olan bütün məlumatlar ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququnun predmetinə daxildir.

Ətraf mühitə dair informasiya əldə edilməsi qaydasına görə açıq və alınması məhdudlaşdırılan informasiya növlərinə bölünür. Açıq informasiyaya alınması məhdudlaşdırılmayan bütün məlumatlar aiddir (maddə 3). Alınması məhdudlaşdırılan informasiya növünün təsnifatı isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti) tərəfindən müəyyənləşdirilir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 fevral 2003-cü il tarixli 26 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş Ətraf mühitə dair alınması məhdudlaşdırılan informasiya növünün Təsnifatına müvafiq olaraq, ətraf mühitə dair alınması məhdudlaşdırılan informasiya növləri mahiyyətinə və əlaqədar olduğu sahəyə görə təsnifləşdirilmişdir.

Həm ekoloji problemlərə marağın artması, həm də ətraf mühitin idarə edilməsində ictimaiyyətin səmərəli iştirakının açarı kimi xidmət etdiyi üçün ekoloji informasiya və sənədlərə çıxış ümumi hüquqi mətnlərdən ayrıca tənzimlənir. BMT-nin İqtisadi Komissiyasının ətraf mühitlə bağlı informasiya əldə etmək hüququnu tənzimləyən, habelə ətraf mühitin mühafizəsini təmin edən araşdırması olan 25 iyun 1998-ci il tarixli Ətraf mühitlə bağlı məsələlərdə informasiya əldə etmək, qərarların qəbul edilməsində iştirak və ədalət mühakiməsinə çıxış haqqında Orxus Konvensiyası xüsusi qeyd olunmalıdır ki, respublikamız bu beynəlxalq sənədi 1999-cu ildə ratifikasiya etmişdir. Konvensiya adından da göründüyü kimi, ekoloji məsələlərlə bağlı üç mərhələni tənzimləyir: informasiya əldə etmək, qərarların qəbulunda iştirak və ədalət mühakiməsinə çıxış [4].

Konvensiya ətraf mühitlə bağlı məlumat hüququna dair aydın standartları təsbit edən ilk hüquqi qüvvəyə malik beynəlxalq sənəd hesab olunur. Konvensiya 1990-cı il Direktivinə oxşar müddəaları ehtiva etsə də, bir çox məsələlərdə daha təsviredici və yenilikçidir. Çünki bu beynəlxalq-hüquqi sənəd birincisi, ətraf mühitə dair hüquqların insan hüquqları sistemində vəhdətinin əsasını qoydu. İkincisi, ətraf mühitin qorunmasının gələcək nəsillər qarşısında öhdəliyimiz olduğunu təsbit etdi. Üçüncüsü, davamlı inkişafın yalnız bütün maraqlı tərəflərin iştirakı ilə əldə edilə biləcəyini müəyyənləşdirdi. Dördüncüsü, inzibati idarəetmənin şəffaflığı və ətraf mühitin qorunması ideyasını birləşdirdi. Bu o deməkdir ki, Konvensiya ictimai və ictimaiyyəti birləşdirərək, demokratik kontekstdə hakimiyyət orqanları arasında qarşılıqlı fəaliyyətə diqqət yetirir.

Ən başlıca üstünlük Konvensiyanın ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququnun məzmununu daha konkret təsbi etməsidir ki, bu məzmun dövlət orqanlarının əlində olan ətraf mühitlə bağlı informasiya əldə etmək hüququ, ekoloji qərarların qəbulunda iştirak etmək hüququ, ətraf mühitlə bağlı məsələlərdə məhkəməyə müraciət etmək hüququnu ehtiva edir. Lakin Konvensiya ekoloji informasiya əldə etmək hüququna müstəqil hüquq kimi deyil, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun bir hissəsi kimi baxır.

Konvensiyanın ekoloji məsələlərlə bağlı məlumat almaq hüququnu özündə ehtiva edən 3-cü maddəsində qeyd olunur ki, tərəflər şəxslərin ətraf mühitlə bağlı informasiya əldə etmələri, qərarların qəbul edilməsində iştirakı və ekoloji məsələlərlə bağlı ədalət mühakiməsinə çıxışı ilə bağlı bütün zəruri hüquqi tənzimləmələri etməlidirlər. Bundan əlavə, maddəyə uyğun olaraq, tərəflər sözügedən məsələlərlə bağlı ekoloji maarifləndirmə səviyyəsini artıracaq fəaliyyətlər həyata keçirməklə yanaşı, ekoloji maarifləndirmə işlərini də inkişaf etdirməyə borcludurlar. Tərəflər yuxarıda qeyd olunan işləri həyata keçirərkən istər fiziki, istərsə də hüquqi şəxslərdə milli mənsubiyyətinə görə heç bir ayrı-seçkiliyə yol verməməyə borcludurlar [5]. Sözügedən tənzimləmə ətraf mühit kimi xüsusi sahədə informasiya əldə olunması hüququnun tənzimlənməsi baxımından mühüm mənbədir.

İnformasiya ətraf mühitin səmərəli milli və beynəlxalq idarə olunması, ətraf mühitin mühafizəsi və əməkdaşlığın ilkin şərtlərindən biridir. Məlumatın əlçatanlığı qabaqlayıcı və yumşaldıcı tədbirlərin görülməsinə və vətəndaşların milli qərarların qəbulunda iştirakına imkan verir və fərdlərin, istehlakçıların və şirkətlərin davranışlarına təsir göstərir. İnformasiya həm də beynəlxalq ictimaiyyətə dövlətlərin öz qanuni öhdəliklərinə əməl edib-etməmələrinə dair qərar verməyə imkan verir. 1976-cı ildə İtaliyada fabrikdə baş vermiş qəza (Seveso qəzası) və 1986-cı ildə Ukraynanın Çernobıl bölgəsində baş verən nüvə fəlakəti nəticəsində baş verən sənaye çirklənməsi göstərdi ki, necə baş versə də, ətraf mühitin çirklənməsi sərhəd tanımır və ətraf mühitin mühafizəsi yeni hüquqi nizamlama tələb edir.

Bu gün ekoloji problemlər yerli problem hesab olunmur, əksinə bütün cəmiyyətləri əhatə edən global problem kimi qəbul edilir. Bununla belə, problemlərin böyüklüyü və mürəkkəbliyi beynəlxalq restrukturizasiyanı və əməkdaşlığı zəruri edir. Bu öhdəliklərin nəticəsi olaraq beynəlxalq təşkilatlar və hüquqi tənzimləmələrlə bağlı araşdırmaların sayı getdikcə daha çox artır. Ətraf mühitlə bağlı beynəlxalq aləmdə baş verən ən mühüm hadisələrdən biri, şübhəsiz ki, ekoloji problemlərin həlli yollarının qanuni əsaslara qoyulması səyləridir. Əslində, dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların beynəlxalq aləmdə həyata keçirdikləri işlər nəticəsində beynəlxalq ekoloji hüquq dediyimiz tamamilə yeni bir sahə yaranmışdır.

Beynəlxalq ekoloji hüququn əsas prinsiplərinin həyata keçirilməsində ekoloji informasiya böyük yer tutur. Ekoloji məlumatların toplanması və yayılması üçün beynəlxalq ekoloji müqavilələrdə və hökumət təcrübələrində tanınan üsullar mövcuddur. Bu üsullardan ən məşhuru Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi texnikasıdır ki, bu texnika hazırda ekoloji problemlərin sosial-iqtisadi inkişafa və qərar qəbul etmə proseslərinə inteqrasiyası üçün qəbul edilmiş beynəlxalq və milli texnikaya çevrilmişdir. Digər üsullar dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirib-yetirmədiyini yoxlamaq üçün istifadə olunan məlumat mübadiləsi, hesabat, məsləhətləşmə, monitorinq və məlumat toplama kimi müqavilə üsullarıdır.

A. Ətraf mühitə dair informasiya mübadiləsində dövlətlərin əməkdaşlığı və ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi.

Ətraf mühitə dair informasiya mübadiləsi yalnız dövlətdaxili hüquqa aid bir məsələ deyil. Dövlətlərarası mexanizmlərin olması və fəaliyyəti də vacib şərtidir. Təsadüfi deyil ki, əməkdaşlıq prinsipi əksər beynəlxalq ekoloji hüquq mətnlərinə daxil edilmişdir. Ümumbəşəri mətnlərdə əməkdaşlığın əhəmiyyətinin vurğulanmasının və xüsusilə Rio Konfransında bu mövzuya geniş yer verilməsinin səbəbi 1970-ci illərdən etibarən baş verən proseslərin əməkdaşlığın vacibliyini ortaya qoymasındadır. Stokholm Bəyannaməsinin 24-cü maddəsində ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı işlərdə beynəlxalq əməkdaşlığa dair ümumi siyasi öhdəlik də öz əksini tapmışdırsa, Rio bəyannaməsinin 7-ci və 27-ci prinsiplərində məsələ müxtəlif rakurslardan vurğulanır.

Bununla bağlı, maraqlı məhkəmə işləri vardır. Məsələn, Macarıstan və Slovakiya arasında Gabcikovo-Nagymaros layihəsi üzrə Macarıstanın ilkin iddia etdiyi məsələ əməkdaşlıqdır. Belə ki, Macarıstan Çexoslovakiya və Slovakiyanın transsərhəd resurslara təsir edən prinsiplərin həyata keçirilməsində vicdanla əməkdaşlıq etmədiklərini və güzəştə getmək və mübahisələri vicdanla və sülh şəraitində həll etmək öhdəliklərini yerinə yetirmədiklərini iddia etmişdi [6].

Mox işində isə mübahisə Böyük Britaniyanın qərbindəki Sellafilddə yeni obyektin açılmasına icazə ilə bağlı yaranmışdır. Bu qurğu işlənmiş nüvə yanacağı qarışıq oksid yanacağı adlanan yeni yanacağı çevirmək üçün nəzərdə tutulub. İrlandiya Hökuməti iddia etmişdir ki, qurğunun istismarı İrlandiya dənizini çirkləndirəcək və emal üçün gəmilərlə nüvə materialının obyektə gətirilməsi və daşınması ilə məşğul olan naviqasiya potensial risk yaradır. 25 oktyabr 2001-ci il tarixli bəyannamədə Böyük Britaniya və İrlandiya bu məsələni BMT-nin Dəniz Hüququ Konvensiyasına uyğun olaraq Arbitraj Məhkəməsinə verməklə həll etməyi xahiş etdilər. Məhkəmə əvvəlcə Birləşmiş Krallığın iddiasını araşdırdı ki, BMT-nin Dəniz Hüququ Konvensiyasının 282-ci maddəsinə uyğun olaraq, mübahisənin əsas elementləri regional razılaşmalarla tənzimləndiyi üçün Məhkəmə müvəqqəti tədbirlər haqqında qərar vermək səlahiyyətinə malik deyil. Məhkəmə hesab etdi ki, mübahisə başqa müqavilənin deyil, Konvensiyanın tətbiqi və şərhinə aiddir. Böyük Britaniya da 283-cü maddədə tələb olunan şərtlərin yerinə yetirilmədiyini iddia edirdi. Bu arqumentə cavab olaraq, Məhkəmə qərara gəldi ki, tərəflər razılığa gəlmək imkanlarını tükəndirmişlərsə, fikir mübadiləsi məcbur edilə bilməz. Buna görə də Məhkəmənin bu işdə birinci dərəcəli yurisdiksiyaya malik olduğuna qərar verildi. Bundan sonra isə əmrin ləğvinin zəruri olub-olmadığı müzakirə edildi. Məhkəmə qeyd etdi ki, Böyük Britaniya 2002-ci ilin yayına qədər Mox qurğusunun istismarına icazə verilməsi nəticəsində Sellafilddən nüvə materialının əlavə dəniz nəqliyyatı ilə daşınmayacağına zəmanət verib. Məhkəmə İrlandiyanın tələb etdiyi kimi müvəqqəti tədbirlər tələb edən hər hansı təcili vəziyyəti görmür. Bununla belə, əməkdaşlıq öhdəliyinin fundamental prinsip olduğunu qəbul edərək, onlarla ehtiyatlı əlaqə saxlamaq zəruri hesab olunur. Bu səbəblərə görə, Məhkəmə aşağıdakı ehtiyat tədbirlərini görməyə qərar verdi: İrlandiya və Böyük Britaniya aşağıdakı məsələlər üzrə əməkdaşlıq edəcək və məsləhətləşəcəklər - Mox qurğusuna icazə verilməsi nəticəsində İrlandiya dənizində mümkün nəticələrə dair əlavə məlumat mübadiləsi; İrlandiya dənizi üçün Mox qurğusunun fəaliyyətinin risklərinin və nəticələrinin monitorinqi; Müvafiq hallarda, Mox qurğusunun istismarı nəticəsində yarana biləcək dəniz mühitinin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər hazırlamaq. Bu kontekstdə Məhkəmə hər iki tərəfə aralıq tədbirlərə uyğun olaraq 17 dekabr 2001-ci il tarixindən gec olmayaraq ilkin hesabat təqdim etməyə göstəriş verdi və həmin tarixdən sonra Məhkəmənin Sədri uyğun hesab edərsə, digər hesabatların da tələb oluna biləcəyinə qərar verdi [20]. Ardınca İrlandiya Birləşmiş Krallığın yazışmalara və məlumat sorğularına cavab vermədiyini bildirdi və bu da Birləşmiş Krallığa qarşı arbitraj prosesinin başlanması üçün əsas rolunu oynadı. İrlandiya iddia edirdi ki, onun tələb etdiyi ekoloji məlumatı saxladığına və ekoloji vəziyyətə dair hesabat hazırlamaqdan imtina etdiyinə görə Krallıq BMT-nin Dəniz Hüququ Konvensiyasının 123 və 197-ci maddələrinə əsasən əməkdaşlıq etmək öhdəliyini pozmuşdur [21]. Dəniz Hüququ üzrə Beynəlxalq Tribunal İlk qərarında belə nəticəyə gəldi ki, əməkdaşlıq vəzifəsi ümumi beynəlxalq hüquqda və 290-cı maddə çərçivəsində dəniz mühitinin çirklənməsinin qarşısının alınması üçün əsas prinsipdir. Əməkdaşlıq qarşılıqlı fikir mübadiləsi, məlumat, sənədlər və texnologiya mübadiləsi, bir sözlə, həmrəyliyin təmin edilməsidir və bu məqsədlə birgə səy göstərmək deməkdir. Həm ekoloji siyasətin, planların, proqramların və hüquqi qaydaların yaradılmasında, onların həyata keçirilməsində, həm də yaranan mübahisələrin həllində birgə səy lazımdır. Bu zərurətin səbəbi ekoloji problemin universallığı, çoxşaxəliliyi, mürəkkəbliyi və kompleks xarakteridir [22].

Beləliklə, dövlətlərin bir-birinə ekoloji məlumat verməsi əməkdaşlıq prinsipinin həyata keçirilməsi üçün ən mühüm vasitələrdən biridir. Burada ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi ilə bağlı məlumatların həm qonşu dövlətlərə, həm də ayrı-ayrı vətəndaşlara təqdim olunması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi (ƏMTQ) 1972-ci il Stokholm Konfransından sonra beynəlxalq səviyyədə yaranmış və hazırda ekoloji problemlərin sosial-iqtisadi

inkişaf və qərar qəbuletmə proseslərinə inteqrasiyası üçün qəbul edilmiş beynəlxalq və milli üsula çevrilmişdir. Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi qərarların qəbuluna rəhbərlik edən yazılı bəyanat yaradan bir prosesdir. İlk növbədə, ƏMTQ qərar qəbul edən orqanlara planlaşdırılan fəaliyyətlərin, proqramların və ya siyasətlərin ekoloji nəticələri haqqında məlumat verməlidir. İkincisi, bu məlumatların təsir etdiyi şəxslərlə bağlı qərarlar tələb olunur. Üçüncüsü, hesabat potensial təsirə məruz qalanların qərar qəbul etmə prosesində iştirakını təmin edən mexanizmin yaradılmasını təmin etməlidir. ƏMTQ 1972-ci ildə ABŞ-da Milli Ətraf Mühitin Mühafizəsi Aktı ilə qəbul edildiyindən, bir çox milli hüquq sistemlərində sürətlə qəbul olunmağa başladı. Beynəlxalq miqyasda ƏMTQ bir çox beynəlxalq müqavilələrdə, o cümlədən milli və qlobal səviyyədə bir çox məcburi olmayan sənədlərdə təsbit edilmişdir. Stokholm Bəyannaməsi ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsini milli və ya beynəlxalq siyasətin aləti kimi açıq şəkildə qəbul etməsə də, ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsinin əsasını təşkil edən əsas məntiq Bəyannamənin 14-cü və 15-ci prinsiplərindən götürülə bilər. Bəyannamənin 14-cü prinsipində inkişaf və ekoloji ehtiyacları uzlaşdırmaq üçün ən zəruri alətin rəşional planlaşdırma olduğu, 15-ci prinsipdə isə planlaşdırmanın ətraf mühitə mənfi təsirlərinin qarşısını almaq və maksimum sosial təminat təmin etməklə urbanizasiyaya tətbiq edilməli olduğu bildirilir.

ƏMTQ açıq şəkildə Rio Konfransının yekun sənədlərinə də daxil edilmişdir. Xüsusilə Rio Bəyannaməsi və Gündəlik-21 bunun aparıcı nümunəsidir. Rio Bəyannaməsinin 17-ci maddəsində milli alət kimi ƏMTQ-nin ətraf mühitə əhəmiyyətli mənfi təsir göstərə biləcək fəaliyyətlərə tətbiq ediləcəyi və səlahiyyətli milli orqan tərəfindən qərar veriləcəyi bildirilir. On yeddinci prinsipin mətni də çox ümumidir və dövlətlərin cavab verməli olduğu minimum tələbləri müəyyən etmir. Bu prinsipin qəbulundan sonra bəzi sənədlərdə və beynəlxalq işlərdə ümumi yanaşma ilə bağlı təfərrüatlar ifadə edilmişdir.

Avropa Şurasının 85/337/EEC sayılı Direktivi ətraf mühitin qiymətləndirilməsinin strukturu və əhatə dairəsi, ondan istifadə və prosesdə iştirak hüquqları ilə bağlı təfərrüatları tənzimləyən ilk beynəlxalq sənəddir. 1988-ci ildə ilk dəfə qüvvəyə mindiyi vaxtdan bəlli olan məhdudiyətlərinə baxmayaraq, Direktiv sonrakı hüquqi sənədlər üçün nümunə oldu. Direktiv 10 üzv dövlət tərəfindən yekdilliklə qəbul edilmişdir. 1997-ci ildə Direktiv 97/11/EC sayılı Şura Direktivi ilə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirilmiş və 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir. 2001-ci ildə Aİ müəyyən plan və proqramların ətraf mühitə təsirlərinin qiymətləndirilməsinə dair 2001/42 EC Direktivini qəbul etdi.

Ətraf mühitlə bağlı məlumatlara çıxışa dair 1990-cı il tarixli EC 90/313/EEC Direktivi[6] ətraf mühit haqqında məlumatlara çıxış hüququnu yaradan ilk beynəlxalq-hüquqi sənəddir. Direktiv informasiyanın əldə edilməsi üçün ən sadə şərtləri qəbul etməklə, dövlət orqanlarının əlində olan ekoloji məlumatlara Avropa Birliyi daxilində sərbəst çıxışı və yayılmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Direktiv dövlət orqanlarının əlində olan ətraf mühitə dair məlumatlara çıxışın ətraf mühitin mühafizəsini artıracağı ideyasına əsaslanaraq qəbul edilmişdir. Direktivin iki əsas məqsədi vardır: üzv dövlətlər tərəfindən sorğu əsasında ayrı-ayrı şəxslərə ekoloji məlumatı vermək öhdəliyinin təmin edilməsi; ətraf mühitin vəziyyəti haqqında ümumi məlumatın ictimaiyyətə verilməsi vəzifəsi. Göründüyü kimi, burada dövlət orqanlarının üzərinə həm ətraf mühitlə bağlı açıq informasiyanı təqdim etmək, həm də qapalı məlumatlarla bağlı sorğuları icra etmək öhdəliyi qoyulur.

Direktiv çox təfərrüatlı deyil və öz sahəsində ilk olduğu üçün ümumi çərçivəni müəyyənləşdirir. Belə ki, burada sorğunun necə edilməsi ilə bağlı heç bir müddəa yoxdur. Üzv dövlətlər sorğunun formal şərtlərini özləri müəyyən edə biləcəklər. Dövlət orqanı məlumat tələb edən şəxsə ən qısa zamanda və istənilən halda qanunla nəzərdə tutulmuş müddət ərzində cavab verməlidir. İmtinanın səbəbləri əsaslandırılmalıdır. Üzv dövlətlər təqdim etdikləri məlumatlara görə rüsum tələb edə bilər, lakin ödəniş əqlabətən olmalıdır. Direktiv müəyyən edir ki, üzv dövlətlər bəzi hallarda ətraf mühitlə bağlı məlumat tələblərini rədd edə bilərlər ki, bu dalegitim maraqların müdafiəsinə xidmət edir.

Sorğunun əsassız olaraq rədd edildiyini, ona məhəl qoyulmadığını və ya qeyri-adekvat cavablandırıldığını hesab edən şəxs müvafiq milli məhkəmə sisteminə uyğun olaraq hüquqi və ya

inzibati tədbirlər görə bilər. Direktiv yalnız minimum standartları müəyyən edir. Üzv dövlətlər informasiyaya çıxışı təmin etmək üçün daha uyğun tədbirlər tətbiq edə bilərlər.

1995-ci ilin oktyabrında Sofiyada qəbul edilmiş Ətraf Mühitlə bağlı İnformasiyaya Çıxış və Ətraf Mühitlə bağlı Qərarların Qəbulunda İctimai İştirak üzrə Təlimatları[7] da qeyd etməliyik ki, bu təlimat Aİ Direktivinə əsaslanır. Sənəd üzv dövlətlər üçün minimum standartları formalaşdırır. Üzv dövlətlərin qanunvericiliyi və ya təbə olduqları konvensiya bu hüquqların daha geniş tətbiqini nəzərdə tutursa, bununla bağlı milli qanunvericilik tətbiq ediləcəkdir. Orxus Konvensiyası kimi, Təlimat da üç sütuna əsaslanır: ətraf mühitə dair məlumatlara çıxış, ictimaiyyətin iştirakı və məhkəməyə müraciət. Sənədin 1-ci maddəsinə əsasən, ekoloji informasiyaya hava, su, torpaq, flora və fauna, təbii və süni obyektlər, ətraf mühitin elementlərinə zərər vuran və ya zərər verə bilən və bu elementləri mühafizə edən, ətraf mühit, o cümlədən ətraf mühitin idarə edilməsi proqramları, tədbirlər və hərəkətlər haqqında istənilən məlumat daxildir. Növbəti maddə məlumat əldə etmək üçün müraciət edənlərin dairəsini müəyyən edir. Müvafiq olaraq, arzu edən hər bir fiziki və ya hüquqi şəxs vətəndaşlıq əlaqələrindən, milliyyətindən və yaşayış yerindən asılı olmayaraq, qanuni marağı sübut etmədən bu Təlimatda göstərilən şərtlər və müddətlərdə ekoloji məlumatı sərbəst şəkildə əldə edə biləcəkdir. Təlimatda deyilir ki, məhkəmə və qanunvericilik sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət orqanları istisna olmaqla, ətraf mühitə dair məlumatların verilməsinə milli, regional və yerli dövlət orqanları və ətraf mühitə görə ictimai məsuliyyət daşıyan qruplar məsuliyyət daşıyır. Dövlət orqanları mütəmadi olaraq ətraf mühitə dair məlumatların toplanmasına və məlumatın əlçatan olmasına cavabdehdir. Bundan əlavə, dövlətlər könüllü sistemlərin qeyri-adekvat olduğu yerlərdə ətraf mühitə əhəmiyyətli təsir göstərən hərəkətlər və proseslər haqqında məlumatın adekvat axını təmin edən məcburi sistem yaratmalı, ekoloji informasiya sistemlərinin daha şəffaf olması üçün lazımi tədbirlər görməlidirlər.

B. Ətraf mühitlə bağlı informasiya mübadiləsinin üsulları

Ümumilikdə, beynəlxalq ekoloji sənədləri qiymətləndirərkən, bu müqavilələrdə dövlətlərin ətraf mühitlə bağlı məlumat mübadiləsi üçün nəzərdə tutulan üsulları qeyd etmək lazımdır. Müqavilələrdə ətraf mühitlə bağlı məlumatların mübadiləsi üçün ən çox istifadə edilən texnika informasiya mübadiləsi texnikasıdır. Müxtəlif formalarda informasiya mübadiləsi demək olar ki, hər bir beynəlxalq ekoloji müqaviləyə ümumi öhdəlik kimi daxil edilmişdir. İnformasiya mübadiləsi o deməkdir ki, dövlət bir və ya bir neçə məsələ üzrə, xüsusilə elmi və texniki informasiya ilə bağlı xüsusi məlumatı digər dövlətə təqdim edir [17].

Ətraf mühitlə bağlı müqavilələrə əsasən informasiya mübadiləsi öhdəliyi dövlətlər, dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar, beynəlxalq təşkilatlar və beynəlxalq təşkilatlar arasında müəyyən edilmişdir. Ümumi məlumat mübadiləsi üzrə elmi və texniki məsələlərdə müvafiq milli reyestrlər, təcrübələr və qanunvericilik üçün tədqiqat nəticələri və elmi proqramlar tələb olunur. Bu kontekstdə ekoloji problemlərin həllini asanlaşdırmaq üçün cari və elmi məlumatların sərbəst axını və təcrübənin ötürülməsi dəstəklənməlidir. Ətraf mühit texnologiyaları inkişaf etməkdə olan ölkələrə bu texnologiyaların yayılmasını təşviq edəcək və iqtisadi yük yaratmayacaq şərtlərlə təmin edilməlidir.

Ekoloji məlumatların istifadəsi ilə bağlı beynəlxalq ekoloji müqavilələrdə qəbul edilmiş digər üsul hesabat və məlumatların təqdim edilməsidir. Fövqəladə hal və ya konkret hadisə və ya fəaliyyət istisna olmaqla, müəyyən məlumatları müntəzəm və dövri olaraq bildirmək və ya açıqlamaq öhdəliyi beynəlxalq ekoloji müqavilələrin ümumi xüsusiyyətidir. Beynəlxalq ətraf mühit müqavilələrində ən azı üç növ hesabat və informasiya təminatı tələblərindən istifadə edilmişdir. Bunlardan birincisi beynəlxalq təşkilat tərəfindən müqavilə tərəflərinə təqdim olunan dövri hesabat öhdəliyidir. Bəzi ekoloji sazişlər bir və ya bir neçə institusional qurumun tərəflərə müntəzəm hesabat təqdim etməsini nəzərdə tutur. Bu texnika müqavilə çərçivəsində görülən tədbirlər barədə bütün tərəfləri məlumatlandırmaq üçün istifadə olunur. İkinci növ tələb öhdəlikləri müqavilə tərəfinin həmin müqavilə əsasında yaradılmış qurumlara və ya müqavilənin digər tərəflərinə təqdim etməli olduğu dövri hesabatlardır. Məsələn, BMT-nin

Dayanıqlı İnkişaf Komissiyasının öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün dövlətlər Gündəlik-21-i həyata keçirmək üçün gördükləri fəaliyyətlər haqqında məlumat verməyə borcludurlar.

Üçüncü növ hesabat öhdəliyi fəvqəladə hallar baş verdikdə baş verir. Bunun ən ümumi nümunələri obyektin quraşdırılması və ya ekoloji risklər yaradan fəaliyyətlər barədə əvvəlcədən xəbərdar edilməsidir. Belə hallarda fəaliyyətin həyata keçirildiyi ölkənin dövləti fəaliyyətin təsirinə məruz qala bilən dövlətlərə və ya müvafiq beynəlxalq təşkilata məlumat verməlidir. Qonşu dövlətlərin lazımi məlumatları almasını təmin etmək fəvqəladə vəziyyətlərdə ən zəruridir. Bu tip məlumatların verilməsi zərurəti beynəlxalq ictimaiyyətdə 1970-ci illərin ortalarından etibarən qəbul edilmiş və bir çox ekoloji sazişlərdə öz yerini tutmuşdur. Rio Bəyannaməsinin 19-cu maddəsi buna bariz nümunədir.

IV. Əlverişli ətraf mühit hüququ və ətraf mühitə dair informasiya əldə etmək hüququna İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yanaşması: məhkəmə qərarları əsasında təhlil.

Əlverişli ətraf mühit hüququ təkcə beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə təsbit edilməsi və elmi-nəzəri araşdırmaların obyektinə olması baxımından deyil, həm də məhkəmə təcrübəsi nöqtəyi-nəzərindən də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nümunə qismində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi tərəfindən baxılan işləri göstərmək olar. Məsələn, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin 9 dekabr 1994-cü il tarixli Ostra İspaniyaya qarşı, 21 fevral 1990-cı il tarixli Pauell və Reyner Birləşmiş Krallığa qarşı, 25 fevral 1993-cü il tarixli Funke Fransaya qarşı, 8 fevral 2002-ci il tarixli Keslassi Fransaya qarşı, 8 fevral 1978-ci il tarixli Uitqins Birləşmiş Krallığa qarşı, 1 dekabr 1986-cı il tarixli Paramanafan Almaniyaya qarşı, 18 dekabr 1996-cı il tarixli Loizidu Türkiyəyə qarşı və s. işləri üzrə çıxarılmış qərarlarında birbaşa olaraq göstərmişdir ki, hüquqi təbiəti baxımından mənzil hüququ yaşayış yerində vətəndaşların əlverişli ətraf mühit hüququ ilə ayrılmaz əlaqəyə malikdir.

Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ Avropa Konvensiyasında birbaşa tənzimlənməsə də, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bu hüququ dolayısı ilə tanımışdır, eləcə də ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququnu həm 10-cu maddə, həm də 8-ci maddə qoruma altına almışdır. Bununla bağlı, Məhkəmənin bir neçə maraqlı işi vardır ki, bunlardan Pauel və Reyner Birləşmiş Krallığa qarşı [16], Öneriyıldız Türkiyəyə qarşı (bu işdə ətraf mühitin çirklənməsi Konvensiyanın 2-ci maddəsi (yaşamaq hüququ) baxımından müzakirə edilmişdir) [14], Lopez Ostra İspaniyaya qarşı [13], Hatton və başqaları Böyük Britaniyaya qarşı (bu iş üzrə Böyük Palata ekoloji insan hüquqları terminini qəbul etmişdir) [12] işlərinə diqqət yetirmək olar. Bu işlərdən daha diqqət çəkən məqamlara nəzər salaıq.

Pauell və Rayner Böyük Britaniyaya qarşı işində London Hetrou beynəlxalq hava limanının yaxınlığında yaşayan ərizəçilər qəbul edilməz səs-küy səviyyəsindən şikayət edərək, bunu 8-ci maddə ilə təmin edilən şəxsi həyata hörmət hüququnun pozulması hesab etmişlər və buna görə dövlətin məsuliyyət daşdığını iddia etmişlər. Məhkəmə təyyarələrin yaratdığı səs-küyün insanların şəxsi həyatının keyfiyyətini aşağı saldıığını, lakin hava limanlarının ölkənin iqtisadi rifahı üçün zəruri olduğunu vurğulayaraq, müraciətlərin 8-ci maddə çərçivəsində qiymətləndirilə bilməyəcəyinə qərar vermişdir [16].

Lopez Ostra İspaniyaya qarşı işində ərizəçi Lopez Ostra dəri sənayesinin cəmləşdiyi Lorca rayonunda yaşayır. SACURSA adlı şirkətə aid dəri zavodları ərizəçinin evindən 12 metr aralıda ictimai torpaqda bərk və maye tullantıların emalı üçün fabrik yaratmışlar. Mövcud əsasnaməyə görə, yerli bələdiyyədən lisenziya almalı olan şirkət bu şərti yerinə yetirmədən fabriki işə salmağa başlamışdır. Fabrik zəif işlədiyi üçün ətraf mühitə xəstəliklərə səbəb olacaq tüstü və pis qoxular buraxmağa başlamışdır. Bu, bir çox insanların, xüsusən də ərizəçinin yerləşdiyi ərazidə yaşayanların səhhətində problemlər və narahatlıq yaratmışdır. Müəyyən edilmiş nöqsanları nəzərə alan bələdiyyə bu ərazinin sakinlərinə üç ay ərzində evlərini boşaldıb şəhərin mərkəzində pulsuz yaşaya biləcəkləri evlərə köçməyə icazə vermişdir. Ərizəçi və ailəsi tezliklə bələdiyyə tərəfindən ayrılmış evi tərk edərək öz yaşayış yerlərinə qayıtmışlar. Bələdiyyəyə edilən müraciətlər nəticəsiz qaldıqdan sonra ərizəçi İnzibati Məhkəməyə müraciət edərək evinə hörmətlə bağlı konstitusion hüquqlarının və əmlakından dinc istifadə hüququnun pozulduğunu əsas gətirərək fabrikin işinin dayandırılması barədə qərar çıxarılmasını iddia etmişdir. Ərizəçi, həmçinin onun yaşayış yerini sərbəst seçmək hüququnun

pozulduğundan, onun maddi və mənəvi toxunulmazlığına, şəxsi azadlığına və təhlükəsizliyinə təhdid edildiyindən şikayət etmişdir. İnzibati Məhkəmə fabrikdən çıxan qoxu, tüstü və səs-küyün ətraf ərazilərdə yaşayanların sağlamlığı üçün ciddi təhlükə yaratmadığını, sadəcə olaraq həyat keyfiyyətini aşağı saldığını əsas gətirərək konstitusion hüquqların pozulmadığı əsası ilə ərizəçinin vəsatətini rədd etmişdir. Ərizəçi İnzibati Məhkəmənin bu qərarından Ali Məhkəməyə şikayət vermiş, lakin Ali Məhkəmə də ərizəçinin vəsatətini rədd etmişdir.

Daxili hüquqi müdafiə vasitələri tükəndikdən sonra ərizəçi 14 may 1990-cı ildə Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasına ərizə ilə müraciət edərək iddia etdi ki, Konvensiyanın 3 və 8-ci maddələri yerli orqanların hərəkətsizliyi ucbatından pozulmuşdur. Məhkəmənin rəyinə görə, insanların sağlamlığına ciddi təhlükə yaratmadan ətraf mühitin kəskin çirklənməsi onların rifahına təsir edə bilər və onların şəxsi və ailə həyatı üçün mənfi nəticələrlə öz evlərinə hörmət hüququndan istifadə etmələrinə mane ola bilər. Hazırkı işdə problemin 8-ci maddənin birinci bəndində nəzərdə tutulmuş ərizəçinin hüquqlarını qorumaq üçün dövlətin əglabatan və zəruri tədbirlərin görülməsi ilə bağlı pozitiv öhdəliyi baxımından, yoxsa dövlət orqanlarının əsaslandırılmış müdaxiləsi baxımından təhlil edilib-edilməməsi müəyyənləşdirilərkən, hər iki kontekstdə fərdin və cəmiyyətin rəqabət aparan maraqları arasında ədalətli mütənəsblik axtarılmalıdır. Hər iki halda dövlətin müəyyən qiymətləndirmə marjası vardır. Üstəlik, 8-ci maddənin birinci bəndindən irəli gələn pozitiv öhdəlik baxımından ədalətli tarazlıq yaradılarkən belə, ikinci bənddəki məqsədlər arasında müəyyən əlaqə ola bilər. Daxili qanunvericiliyi şərh etmək və tətbiq etmək ilk növbədə milli orqanların, xüsusən də milli məhkəmələrin işidir. Məhkəmənin vəzifəsi ərizəçinin evinə, şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququnu qorumaq üçün milli hakimiyyət orqanları tərəfindən tədbirlərin görülmə-görülmediyinə qərar verməkdir. Faktları nəzərə alaraq başa düşülür ki, cavabdeh dövlət şəhərin iqtisadi rifahı ilə ərizəçinin evinə, şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququndan səmərəli şəkildə istifadə etmək hüququ arasında ədalətli tarazlıq yarada bilməmişdir. Ona görə də Məhkəmə belə qənaətə gəlmişdir ki, Konvensiyanın 8-ci maddəsinin pozuntusu mövcuddur. Lakin Məhkəmə ətraf mühitin çirklənməsi, qoxu və tüstünün yaratdığı narahatçılıq səbəbindən ərizəçi və ailəsinin illərdir hiss etdiyi ağrı və sıxıntının Konvensiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olaraq alçaldıcı davranışa görə ərizəni bu qərar üçün ən əsaslı səbəb kimi rədd etmişdir [13].

İHAM-ın Guerra və digərləri İtaliyaya qarşı qərarına nəzər salaq. Qərar İtaliyada insanların yaşadıkları bölgədəki kimya fabrikinin çatışmazlıqları barədə məlumatlandırılmaması və baş verə biləcək qəzalarla bağlı tədbir görülməməsi ilə bağlıdır. Ərizəçilər gübrə istehsalı dayandırılana qədər ərazidə qalmışlar və səlahiyyətli bələdiyyənin onlara torpaqlarında yaşamağa davam etsələr, özlərinin və qohumlarının qarşılaşa biləcəkləri riskləri qiymətləndirməyə imkan verəcək vacib məlumatları təqdim etməsini gözləmişlər. Fabrikdə qəza baş verərsə, bölgə böyük təhlükə ilə üzləşəcək vəziyyətdədir. Ərizəçilər iddia edirdilər ki, onların informasiya əldə etmək hüquqları təmin olunmamış, səlahiyyətli orqanlar tərəfindən fabrikin yaratdığı risklər barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmaq üçün böyük bir təhlükənin yaranması ehtimalına qarşı lazımi tədbirlər görülməmişdir. Məhkəmə bildirmişdir ki, həyata keçirilən ictimai tədbirlərlə ərizəçinin şəxsi və ailə həyatı arasında birbaşa və sıx əlaqənin mövcud olduğu şəraitdə dövlətlərin yerli əhalini qarşılaşa biləcəkləri neqativlər barədə məlumatlandırmaq üçün obyektiv öhdəlikləri vardır. Fabrikdən çıxan zəhərli emissiyaların ərizəçilərin şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququna birbaşa təsiri Konvensiyanın 8-ci maddəsinin tətbiqini tələb edə bilər. Məhkəmə dövlətin informasiya vermək öhdəliyini ərizəçilərin arqumentlərinə uyğun olaraq iki aspektdən müzakirə etmişdir. Əvvəla, işlətdiyi fabrik haqqında məlumat vermək istəməyən operatorun məsuliyyətini dövlət üzərinə götürməsi şəklinə pozitiv öhdəliyin mövcudluğu qəbul edilməyib. Bu səbəblərə görə, ərizəçinin 10-cu maddənin tətbiq oluna biləcəyi ilə bağlı arqumentləri əsaslandırılmır. Digər tərəfdən, kimya fabrikinin yaxınlığında yaşayan ərizəçilərin risk faktoru və qəza zamanı necə hərəkət etmələri barədə məlumatlandırılmaması müqavilənin 8-ci maddəsi çərçivəsində qiymətləndirilib. Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, İtaliya 8-ci maddəni pozub, ona görə ki, ərizəçilərə və onların ailələrinə sözügedən fabrikdə qəza baş verdikdə,

xüsusilə də əgər onlar baş verərsə, hansı cür çətinliklərlə üzləşəcəklərini öyrənmək imkanı verən lazımi məlumat verilməyib. Qərarda vurğulanmışdır ki, ətraf mühitlə bağlı məlumatlara çıxış bəzi konkret hallarda əsas insan hüququ ola bilər [11].

Göründüyü kimi, İHAM presedent hüququnda ətraf mühitə dair informasiya əldə etmək hüququ 10-cu maddə kontesktində dəyərləndirilmir, şəxsi toxunulmazlıq hüququnun əhatə dairəsinə düşür.

Başqa bir iş üzrə, daha dəqiq desək, Tatar Rumıniyaya qarşı qərarında Ata Vasile Tatar və oğlu Paul Tatar Baia Maredə (Rumıniya) qızıl mədəninin yaxınlığında yaşayırlar. Qızıl mədəninə işlədən S.A.Aurul S.A. şirkəti 1998-ci ildə mədəndən istifadə etmək üçün lisenziya almışdır. Natrium siyaniddən istifadə etməklə mineralı çıxaran şirkətin fəaliyyəti ərizəçilərin evlərinin yaxınlığında aparılırdı. 2000-ci il yanvarın 30-da rayonda baş vermiş qəza nəticəsində bənd dağılmış və 100 000 m³ sianid ətraf su ilə qarışmışdır. BMT-nin hesabatına görə, şirkət qəzadan sonra fəaliyyətini dayandırmamışdır. Qəzadan sonra ata Tatar sözügedən şirkətin fəaliyyəti zamanı ətraf mühitə buraxılan siyanidin özü və ailəsi üçün təhlükə yaratdığını iddia edərək, şirkətin lisenziyasının etibarlılığını araşdırmaq üçün inzibati ərizələr vermişdir. Rumıniyanın Ətraf Mühit Nazirliyi ata Tatarın müraciətlərinə cavab olaraq şirkətin fəaliyyətinin ətraf mühitə zərər vermədiyini və əksər ölkələrdə siyaniddən istifadə etməklə mədənlərin çıxarılmasının həyata keçirildiyini bildirmişdir. Tatarlar şirkətin həyata keçirdiyi texnoloji prosesin onların həyatlarını və sağlamlıqlarını təhlükə altına atdığını, səlahiyyətli orqanların bununla bağlı heç bir addım atmadığını iddia etmişlər. Məhkəmə işin Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsinə əsasən araşdırılmasını məqsəduyğun hesab etmişdir. Məhkəmənin fikrincə, Rumıniya Hökuməti mədəndə istifadə edilən qızıl hasilatı texnikasının mümkün ciddi risklərini adekvat qiymətləndirməməklə ehtiyatlılıq prinsipini açıq şəkildə pozmuşdur. Məhkəmə, həmçinin Rumıniyanın 1993-cü ildə və qəzadan sonra şirkət üçün ətraf mühitə təsirin müsbət qiymətləndirilməsi prosesi zamanı ictimaiyyəti adekvat məlumatlandırmamasını əsas gətirərək 8-ci maddənin pozulduğuna qərar vermişdir. Bu qərarla Məhkəmə vurğulamışdır ki, ictimaiyyətin ətraf mühitlə bağlı məsələlərlə bağlı qərarların qəbulu prosesində iştirak etmək hüququnu təmin etmək dövlətin vəzifəsidir [19].

V. Əlverişli ətraf mühiti hüququnun informasiya hüquqi təminatında virtual məkanın rolu

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı nəticəsində rəqəmsal əsrdə dünya hər sahədə sürətli rəqəmsal transformasiyanı yaşayır və virtual mühit həyatımıza sirayət etmişdir. Bu gün veb-texnologiyaların istifadəsi elə səviyyəyə gəlib çatmışdır ki, internet yalnız məlumat əldə edilməsi üçün deyil, məlumat mübadiləsi, virtual əməkdaşlıq edilməsi üçün geniş formada istifadə olunur. 2010-cu ildən Web 3.0 texnologiyasına keçid sayəsində məzmunu nəzarət proqram təminatının tətbiqi ilə virtual mühitlər formalaşmışdır. Bu virtual mühitlər fərdlərə iş, təhsil və sosiallaşma imkanları təqdim edir. Dövrün ən aktual mövzusu olan virtual dünya insanların avatarların köməyi ilə təmsil olunduğu, çoxsaylı istifadəçinin və qarşılıqlı əlaqənin olduğu, yaşadığımız fiziki dünyanı virtual reallıqla üçölçülü simulyasiya edən mühitlər kimi qiymətləndirilə bilər. Fiziki dünyanın rəqəmsal əkizi kimi həyatımıza daxil olan virtual dünyada real insanlar özlərini istədikləri cins və formada təqdim edə bilirlər. Bu vəziyyətdə fiziki kainatda həyata keçirilə bilən alqı-satqı, təhsil, ictimailəşmə, əyləncə, fəaliyyət, səyahət kimi bir çox fəaliyyətin üç ölçüdə edilə bildiyi virtual dünyada rəqəmsal şəxsiyyətlər formalaşır.

Rəqəmsal texnologiyalar Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin əldə edilməsinə töhfə vermək potensialı da daxil olmaqla böyük imkanlar təklif etməklə yanaşı, həm də cəmiyyətlərə və ətraf mühitə zərər verə bilər. BMT-nin Baş Katibi Antonio Quterreşin söylədiyi kimi: Gələcəyə baxsaq, iyirmi birinci əsrə iki seysmik sürüşmə formalaşdıracaq ki, bunlar iqlim böhranı və rəqəmsal transformasiyadır [25]. Planetimizin sağlamlığını qorumaq üçün beynəlxalq əməkdaşlığın nə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi kimi, rəqəmsal texnologiyaların risklərini azaltmaqla yanaşı, onların faydalarını əldə etmək üçün beynəlxalq səylərə ehtiyac vardır [10].

Bu gün rəqəmsal dünyanın sürətli inkişafı ilə hər şeyin internetinə aparan proses beynə yerləşdirilmiş bir implantla insan beynini internetə bağlı bir cihaza çevirmək üçün layihələrin yaradılmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, İlon Maskın təsis etdiyi Neuralink şirkəti insan beynini kompüter sistemləri və süni intellektə birləşdirəcək rəqəmsal interfeyslər hazırlayır. Nanotexnologiya, gen klonlama, süni intellekt və s. qabaqcıl texnologiyaların insanlar üzərində istifadəsini dəstəkləyən və bununla da insanın fiziki və idrak qabiliyyətlərini artırmağı, arzuolunmaz cəhətləri aradan qaldırmağı hədəfləyən transhumanizm anlayışı və bu inkişafın insan həyatını və bir növ olaraq insanları necə dəyişdirəcəyi günümüzün etika və insan hüquqları kontekstində ən çox müzakirə edilən mövzulardan biridir. Texnoloji inkişafın sürətinin yüksək olmasından irəli gələrək, insanların yalnız uzaq gələcəkdə mümkün gördüyü texnoloji dünya planlarının gözlənilmədiyindən daha qısa müddətdə ortaya çıxması mümkün görünür. Aydın ki, bu dəyişikliklərdən yaranacaq ən mühüm problemlər insan hüquqları ilə bağlı olacaqdır. Rəqəmsallaşma dünyamızı o qədər sürətlə əhatə edir ki, rəqəmsallaşma etikasını, etikanın rəqəmsallaşması və insan hüquqlarının inkişafı dövrünün aktual mövzusu olmaqda davam edir.

İnsanın təbiəti dəyişdirməsi, onu idarə edə bilməsi və bununla əlaqədar olaraq sənəti, texnikanı və texnologiyayı üzə çıxarmağa imkan yaradan və digər canlılar arasında öz yerini və dəyərini təyin edən xüsusiyyətləri qoruyub saxlaması, onun həmçinin minlərlə illik insanlıq əməyinə də sahib çıxması, qoruması mənasına gəlməkdədir. İnsanın qurduğu dünyanı məhv olmaqdan qoruması öz dəyərlərindən irəli gələn bəşəriyyətin ümumbəşəri dəyərlərini yaşatmaqla mümkündür. İnsanların bu dünyada insan olmayanlarla qurduğu münasibət də etika və insan hüquqlarının mövzudur. Həm təbiəti, həm də insanın özünü, onların mənə və qavrayış dünyasını dəyişən, hətta bəşəriyyətin və təbiətin məhvinə səbəb ola biləcək təsirlər yaradan texnologiyayı istehsal edən və ya istifadə edənlər qeyd etdiyimiz fəlsəfi prinsiplərə əsaslanan etika və insan hüquqları biliklərinə əsaslanaraq hərəkətə keçməlidirlər.

İnformasiya istehsal edən, vəziyyətləri təhlil edən və məsuliyyət daşıyan yeganə varlıq insandır. Öz xüsusiyyətləri ilə insan öz dünyasını yaradarkən, həm də formalaşdırma bildiyi bu dünyanın canlı qalmasını təhlükə altına alan və qeyri-təbii səbəblər yaradır. Ona görə də insan bu səbəbləri aradan qaldırmaq öhdəliyini daşıyır. Bəşəriyyətin evi hesab edə biləcəyimiz ətraf mühitlə bu mühitdə yaşayan canlılar arasında insan müdaxiləsinə son dərəcə açıq olan ekoloji münasibətdə tarazlığın pozulmasının qarşısının alınması, insanın və formalaşdırdığı dünyanın varlığını davam etdirə bilməsi üçün ən əsas tələbdir.

Bu gün inkişaf etdirilən texnologiya ilə təbiətdə və insan həyatında baş verənlərin, demək olar ki, limitsiz şəkildə məlumat kimi saxlanıla və işləyə bilməsi ondan istifadə edə bilənlərə böyük güc verir. Elmin proqnozlaşdırma qabiliyyətini böyük dərəcədə təkmilləşdirən süni intellektlə dəstəklənən böyük məlumat texnologiyaları bu kontekstdə aqlın ictimai istifadəsindən yararlandıqda bəşəriyyət üçün bir çox faydalar təmin edə bildiyi kimi eyni zamanda ədalətsizlik, ayrı-seçkilik, bərabərsizlik və zorakılıq da yarada bilər. İnformasiya gücdür deyiminin verilənlər gücdür ifadəsinə çevrildiyi dünyamızda məlumat istehsal edən şəxs də alətə çevrilir.

İnsan dünyanı dəyişdirmək gücünə malik bir varlıq olaraq qiymətləndirilir. Şərəf, hörmət, azadlıq, bərabərlik, ədalət kimi anlayış və dəyərləri yaradan insan öz tarixi səyahətində intellektlə insanlara və bəşəri problemlərə üz tutaraq, insanların formalaşdırdığı dünyanı ön plana çıxarmaqla insan hüquqları anlayışının yaranmasının əsasını qoymağa başlamışdır. O zaman hər cür bilik anlayışlar və onları ifadə edən söz və terminlər vasitəsilə bilik istehsal edən ictimai-tarixi-mədəni və əsasən linqvistik varlıq olan insanla münasibətdə nəzərə alınmalıdır. Çünki bilik insanlara məxsusdur və bütün biliklər insanın varlıq quruluşuna aid olan bilik olmalıdır. Bu səbəbdən, insanların yaratdığı dünyanı dərk etmək ilk növbədə insanın nə olduğunu, onun struktur xüsusiyyətlərini və imkanlarını dərk etməyi tələb edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz səbəblərə görə, texnologiya-insan qarşılıqlı əlaqəsi və xüsusilə rəqəmsallaşmanın insan həyatına təsiri çağımızın fəlsəfi və elmi sahələrində ən mühüm gündəm mövzularından biri olmalıdır. Bəşəriyyəti bu təhlükələrdən qorumağın ən mühüm zəmanətini təmin edən hüquq institutları da fənlərarası bir anlayışla davamlı inkişafa açıq və uyğun bir şəkildə qurulmalıdır. Qanun etik prinsiplərin məcmusu kimi etikanı təcəssüm etdirən insan hüquqları bilikləri ilə ehtiyaclar

və dəyərlər balansını, həmçinin şəxsi və ictimai faydalar tarazlığını qurmalıdır. Buna görə də texnologiyanın sürətli inkişafı ilə insan və onun dəyəri ilə əlaqədar olaraq, əksəriyyəti sosial media vasitəsilə əldə edilən fərdi məlumatların işlənməsi nəticəsində yaranan təhlükələrin və beləliklə də konfidensiallığın tədricən itirilməsinin qarşısının alınması fəlsəfi məhfulmlarla formalaşmış və fəlsəfənin tənqidi ruhunu daşıyan təhsil almış insanların şüurunun artırılması ilə mümkündür. İctimai sahədə tənzimləmələr etmək üçün etik biliklərə əsaslanan hüquq normaları müəyyən edilməlidir. Odur ki, insanın tarixi dövr ərzində onu bu günə gətirən bütün təcrübələri, insanın varlıq quruluşu haqqında biliklərin dərk edilməsinə əsaslanan fəlsəfi mövqe ilə, hər bir insanı qorumaq üçün dəyər bilgisi ilə universallaşan təhsil sistemi və hüquqi nizam yaradılmalıdır.

VI. Ətraf mühitə dair informasiya əldə olunmasında və əlverişli ətraf mühit hüququnun təminatında mobil tətbiqlərin rolu

Biz mobil tətbiqlər əsrində yaşayırıq. Hələ 2000-ci illərdə informasiya cəmiyyəti quruculuğuna dair ilkin beynəlxalq sənədlər qəbul edilərkən İKT-nin istifadəsini asanlaşdıran mobil əlavələrin inkişaf etdirilməsi əsas prioritet istiqamətlər sırasında yer almışdı. Azərbaycan Respublikasında da elektron Azərbaycan dövlət proqramlarında mobil tətbiqlərin geniş istifadəsi üçün imkanların yaradılması məsələsi hər zaman xüsusi qeyd olunurdu. Bu gün nəinki respublikamızda, bütün dünya dövlətlərində mobil tətbiqlərdən çox asan və rahat olduğu üçün geniş formada istifadə olunur. Dünyada 6,3 milyardan çox smartfon istifadəçisi və Android və iOS platformalarında yeddi milyondan çox proqramla mobil proqramlar sənayesinin sürətlə inkişaf etməsi təəccüblü deyil. Grand View Research-ə görə, global mobil proqramlar bazarı 2022-ci ildə 206,85 milyard dollar dəyərində qiymətləndirilmişdir və 2023-cü ildən 2030-cu ilə qədər 13,8% CAGR ilə artmağı gözlənilir [15].

Müasir şərhələrdə mobil tətbiqlərin ətraf mühitin mühafizəsində faydalı tərəfləri aşağıdakı kimi sıralanır [23]:

Birincisi, mobil tətbiqlər kağız tullantılarını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaqla ətraf mühitin qorunmasına öz müsbət təsirini göstərir. Məsələn, adi bir smartfon proqramı kağız fakturanı, restoran menyusunu və ya bütöv bir kitabı əvəz edə bilər. QR skaneri vasitəsilə elektron biletlərdən istifadə kağız biletlərin effektiv şəkildə əvəz olunmasını mümkün edir və s. Bütün bunlar kağız tullantıların sayının azalmasına və nəticə etibarilə az ağac kəsiminə nail olmaqla təbiətin qorunmasına xidmət edir.

İkincisi, mobil tətbiqlər karbon qazının təbiətə buraxılmasının qarşısını almaqla havanın çirklənməsinə qarşı mübarizə aparmış olur. Belə ki, vaxta və zaman qənaət etməyə imkan verən mobil tətbiqlər hər hansı bir xidmətdən yararlanmaq üçün məsafə qət etmənin və bu zaman avtomobildən istifadə etmənin qarşısını alır.

Üçüncüsü, mobil tətbiqlər davamlı inkişaf üçün maarifləndirmə işində çox faydalıdır. Ekoloji cəhətdən təmiz davranışların və həyat tərzini seçmənin dəyəri haqqında məlumatlılığı artırmaqla, mobil proqramlar davamlı fəaliyyətləri təşviq edə bilər. Məsələn, mobil tətbiqlər ev təsərrüfatlarında enerji istifadəsini düzgün şəkildə təkrar emal etmək və ya azaltmaq üçün təlimat təklif edə bilər. Həmçinin, hər hansı bir proqram istifadəçiləri ekoloji cəhətdən məsuliyyətli variantları seçməyə sövq etmək üçün mükafatlar təklif edə bilər. Məsələn, Ailuna tətbiqi bütün dünyada əlçatan olan və ömürlük davamlı verdişlər formalaşdırmağa təşviq edən ekoloji cəhətdən təmiz proqramdır. Proqram başa çatdırmağınız üçün həftəlik problemlər təqdim edir ki, bunlar peşəkar mütəxəssislər tərəfindən yaradılır. Məsələn, problem heç bir yeni alış-veriş etmədən bir həftə getmək ola bilər. Bu çağırış istehlakçılığı azaldarkən daha yaxşı, daha davamlı həyat tərzini təşviq edəcəkdir [25].

Mobil proqramlar istifadəçilərə davamlı məlumat əldə etmək üçün sadə üsul verməklə insanları ekoloji cəhətdən təmiz davranışları mənimsəməyə təşviq edə və ətraf mühitə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər [23].

Bundan əlavə, mobil tətbiqlərin ekoloji tarazlıq üçün faydası onların ətraf mühitin mühafizəsi məqsədilə yaradılan növlərinin effektivliyində də özünü büruzə verir. Məsələn, məşhur Ecosia proqramını misal göstərə bilərik. Ekosia – pulsuz axtarış sistemindən istifadə edildiyi zaman ağaclar əkilir. Ecosia onlayn reklamdən əldə etdiyi pulu Efiopiya, Madaqaskar, Seneqal və digər dövlətlər

kimi quraq bölgələrdə ağac əkmək üçün istifadə edir. 2009-cu ildən bəri firma bir milyondan çox ağac əkməyə davam etmişdir. Təkcə 2024-cü ilin iyun ayında Ecosia vasitəsilə əldə olunmuş vəsaitin €645,072 dəyərində ağac əkilmişdir [8]. Ecosia ilə siz internetə təqsirsiz baxa bilərsiniz, çünki axtarırlarınızın ətraf mühiti qorumaq üçün öz üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirdiyini bilirsiniz. Ecosia hər yerdə pulsuzdur.

Clean games tətbiqi isə ilk dəfə Sankt-Peterburqda tətbiq olunmuş ümumdünya ekoloji layihədir, təbii əraziləri zibildən və ayrı-ayrı tullantılardan təmizləmək üçün artıq 17 ölkədə keçirilən komanda yarışlarını ehtiva edir. Oyun statistikasını real vaxt rejimində veb-saytda və mobil proqramda saxlanılır. Bir oyun zamanı orta hesabla 1-3 ton zibil yığılır. Mobil proqram birbaşa oyunlarda istifadə olunur və zibil yığılmalarını və ən yaxın toplama məntəqələrini tapmağa, qeydiyyatdan keçməyə, fotosəkillərlə təmizlənmiş yerlərin geoteqlərini, interaktiv təmizləmə xəritəsini yaratmağa, şəxsin daxil olduğu komandanın reytingini onlayn izləməyə imkan verir [24].

Eyni zamanda, yaşıl hosting xidmətlərini də misal göstərə bilərik. Yaşıl veb hosting ekoloji davamlılığa diqqət yetirən veb hosting sənayesində bir tendensiyadır. Bu tip hosting günəş və ya külək enerjisi kimi bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə edir və karbon izlərini azaltmaq üçün ekoloji cəhətdən təmiz təcrübələri qəbul edir və bu, ətraf mühitə təsirlərini bilən veb-sayt sahibləri üçün məsuliyyətli seçimdir [18]. 2023-cü ilin ən məşhur yaşıl veb hosting provayderlərindən GreenGeeks, A2 Hosting, DreamHost, Bluehost, InMotion kimi provayderlərin adlarını çəkmək olar.

Lakin qeyd etməliyik ki, yeni texnologiyaların ekoloji məqsədlər üçün istifadəsi üzrə bir sıra problemlər mövcuddur. İlk növbədə, informasiya çatışmazlığı xüsusi vurğulanmalıdır. Əksər hallarda ekoloji məlumatlar pərakəndə toplanır və bu da onların əlyətərlik səviyyəsini aşağı salır.

Digər bir problem dövlət qurumları ilə qarşılıqlı əlaqədə çətinliklərin mövcudluğundan irəli gəlir. Ətraf mühit haqqında məlumat verən və ya ətraf mühitin yaxşılaşdırılmasına kömək edən proqramların yaradılması çox vaxt dövlət qurumları ilə əməkdaşlıq tələb edir. Lakin səlahiyyətli orqanlar tərəfindən məlumatların vaxtında təqdim edilməməsi və əməkdaşlığın olmamasından irəli gələrək bu prosesdə çətinliklər meydana çıxa bilər.

Növbəti problem istifadəçilərin marağının və motivasiyasının aşağı səviyyədə olması ilə əlaqədardır. Unutmamalıyıq ki, insanlar bu cür proqramlardan istifadənin şəxsi faydalarını görmürlər və ya onların dəyərini başa düşmürlər, bu da onların istifadəsini çətinləşdirir.

Qeyd olunan problemlərin aradan qaldırılması üçün dövlət orqanlarının ətraf mühitlə bağlı fəaliyyətində səmərəliliyin artırılmasına, eləcə də insanların ekoloji savadlılığın artırılmasına zərurət vardır. Bu, həm dövlətdaxili qaydada tədbirlər planının işlənilməsi və icrası yolu ilə, həm də beynəlxalq tənzimləmələrlə çirklənmənin izlənməsi proqramlarının, tullantıların idarə edilməsi proqramlarının, ekoloji cəhətdən təmiz məhsul və xidmətləri tapmaq üçün proqramların və başqa mobil tətbiqlərin sayının artırılması vasitəsilə mümkün ola bilər.

VII. Nəticə

Ətraf mühitlə bağlı məlumat əldə etmək dövlət orqanlarına məlumat toplamaq və yaymaq öhdəliyi qoyur və şəxslər bu məlumatı tələb etmək və əldə etmək hüququna malikdirlər. Müasir cəmiyyətlərdə ətraf mühitlə bağlı məlumatların əldə edilməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir. İnsanlar yalnız ətraf mühitə dair məlumat əldə etməklə və ətraf mühitlə bağlı qərarların qəbulu prosesində iştirak etməklə onlara verilmiş ekoloji hüquqlarından səmərəli şəkildə istifadə edə bilərlər.

Ətraf mühitlə bağlı məlumat almaq hüququ, əsasən, pozitiv status hüququ hesab edilir. Çünki informasiya hüququndan səmərəli istifadə dövlətin sağlam informasiya şəbəkəsi yaratmaq vəzifəsini yerinə yetirməsindən asılıdır.

Ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququnun həm aktiv, həm də passiv tərəfi vardır. Passiv tərəf qanunvericiliklə dövlət orqanlarının üzərinə ətraf mühitə dair informasiyanın ictimaiyyətə çatdırılması ilə bağlı vəzifələr qoyulmasını əhatə edir. Aktiv tərəf isə hər bir şəxsin ətraf mühitə dair informasiya almaq üçün müraciət və ya sorğu verməklə öz hüququnu həyata keçirməsini ifadə edir.

Ətraf mühitə dair informasiya almaqla bağlı normaların təcübədə tətbiqi üçün əlverişli şəraitin olması da vacib şərtidir. İlk növbədə, ətraf mühitin mühafizəsi mədəniyyətinin aşılınması məqsədilə ictimaiyyətin məlumatlandırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Çünki informasiya savadlılığı aşağı olan şəxs dövlətin ona verdiyi hüquqdan yetərincə yararlanmaya və eyni zamanda digər şəxslərin hüquqlarını poza bilər. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyasında ətraf mühitin mühafizəsinə dair qanunvericiliyin tətbiqi üzrə səmərəli monitoring və nəzarət mexanizmlərinin yaradılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi, ekologiya və təbiətin mühafizəsi sahəsində elmi araşdırma fəaliyyətinin dəstəklənməsi, maarifləndirmə işlərinə geniş yer verilməsi xüsusi qeyd olunur və qarşıya məqsəd kimi qoyulur.

Ətraf mühit məsələlərinə dair xalqın maarifləndirilməsi texnikası bir çox beynəlxalq ekoloji sazişlərlə dövlətlərin üzərinə qoyulan pozitiv öhdəlikdir. Ətraf mühitin mühafizəsi yolu ilə inkişafı təmin etmək, yəni davamlı inkişafa nail olmaq üçün fərdlər ekoloji məlumat almaq hüququndan istifadə edərək ekoloji qərarların qəbulu prosesində söz sahibi olmalıdırlar. Yanlış məlumatlandırma nəticəsində atılan addımlar ətraf mühitin çirklənməsinin daha da artmasına səbəb olacaqdır. Deməli, ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququnun məzmununa daxil olan ətraf mühitlə bağlı informasiya açıq və qapalı olaraq təsnifləşdirilməlidir. Dövlətlərin üzərinə qoyulmuş öhdəlik açıq informasiya ilə bağlıdır. Bunun üçün dövlətlər inteqrasiya olunmuş ekoloji informasiya sistemləri yaratmalıdırlar. Ətraf mühitlə bağlı məlumatların toplanması, paylanması və təhlili sistemləri yaradılmalı və bu sistemləri işlədəcək mütəxəssislər yetişdirilməlidir. Lakin qapalı informasiya ilə bağlı isə müxtəlif sorğuların verilməsi ilə bu hüquq reallaşdırılır ki, bu zaman qanunla nəzərdə tutulmuş qaydalara riayət edilməsi mütləqdir.

Mobil tətbiqlərin ətraf mühitin qorunmasında və əlverişli ətraf mühit hüququnun təminatında istifadəsi və faydası iki istiqamətdə səmərəli ola bilər:

Bir tərəfdən bu tətbiqlərdən istifadənin vaxta və zamana qənaətə səbəb olması ilə karbon qazı istehsalının azaldılması ilə havanın çirklənməsinin qarşısını almaq mümkündür. Ecosia, yaşıl hosting xidmətləri buna bariz nümunədir. Digər tərəfdən isə, nəzərə alınmalıyıq ki, insan təbiəti dəyişdirmək iqtidarında olan əsas varlıq kimi hər zaman maddi maraqlara daha çox üstünlük verir. Belə ki, daha çox gəlir əldə etmək məqsədilə ətraf mühitdən istifadə zamanı insan üçün ətraf mühitin qorunması ikinci plana keçə bilər. Bu baxımdan, mobil tətbiqlərdən istifadə zamanı stimullaşdırıcı təkliflərlə istifadəçilərin diqqətini cəlb etmək və bu yolla ətraf mühitin qorunmasına nail olmaq olar. Eyni zamanda, mobil tətbiqlərdən maarifləndirmə məqsədilə istifadə olunması ətraf mühitin davamlı mühafizəsinin bəşəriyyət üçün vacibliyinin cəmiyyət üzvləri tərəfindən dərk olunmasında da çox faydalıdır. Ona görə də bu istiqamətə yönəlmiş tətbiqlərin sayının artırılması və həmin tətbiqlərin şəffaflığının və hesabatlılığının təminatı da zəruri sayılır. Bu kontekstdə sosial yardım tətbiqləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edə bilər. Belə tətbiqlər həm istifadəçilərə ətraf mühitin qorunması üzrə sosial məsuliyyətlərini dərk etməkdə yardımçı olur, həm də elmi və statistik təhlillərə əsaslanaraq təhlükəsiz, sağlam, yaşıl və sosial məsuliyyətli məhsulları tapmağa imkan verir. Həmçinin Clean games kimi tətbiqlər vasitəsilə yarış və müsabiqələrin təşkili formasında da ekoloji problemlərin həllində cəmiyyət üzvlərinin aktiv iştirakını təmin etmək mümkündür.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Aliyev A.I. Human Rights. Textbook, second edition. Baku, Nurlar, 2019. 352 p (in Azerbaijani / Əliyev Ə.İ. *İnsan hüquqları. Dərslük. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr.* Bakı, "Nurlar" nəşriyyatı, 2019, 352 s).
2. Aliyev A.I., Rzayeva G.A., Ibrahimova A.N., Maharramov B.A., Mammadrzali Sh. Information law. Textbook. Baku, Nurlar, 2019, 448 p (in Azerbaijani / Əliyev Ə.İ., Rzayeva G.A., İbrahimova A.N., Məhərrəmov B.A., Məmmədrzalı Ş.S. *İnformasiya hüququ. Dərslük.* Bakı, "Nurlar", 2019, 448 s.).
3. Action programme of the EU (Environment action programme to 2030).

- URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/environment-action-programme-2030_en (last access: 24.12.23).
4. Aarhus Convention: General info (in Azerbaijani / *Orxus Konvensiyası haqqında ümumi məlumat*).
URL: https://eco.gov.az/frq-content/plugins/pages_v1/entry/20190420145531_99302500.pdf (last access: 28.07.24).
 5. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention).
URL: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text> (last access: 26.06.24).
 6. Council Directive 90/313/EEC of 7 June 1990 on the freedom of access to information on the environment.
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:31990L0313> (last access: 02.07.24).
Draft Guidelines on Access to Environmental Information and Public Participation in Environmental Decision-making / submitted by the ECE Working Group of Senior Governmental Officials "Environment for Europe".
URL: <https://digitallibrary.un.org/record/227361?ln=en> (last access: 13.06.24).
 7. Ecosia: Financial reports.
URL: <https://blog.ecosia.org/ecosia-financial-reports-tree-planting-receipts/> (last access: 28.03.24).
 8. Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), 1992.
URL: <http://www.icjci.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&k=8d&case=92&code=hs&> (last access: 26.06.24).
 9. Global Digital Compact: Background Note, 17 January 2023.
URL: https://www.un.org/techenvoy/sites/www.un.org.techenvoy/files/Global-Digital-Compact_background-note.pdf (last access: 02.05.24).
 10. Guerra and Others v. Italy, Application No. 116/1996/735/932, 19 February 1998.
URL: <https://leap.unep.org/en/countries/national-case-law/case-guerra-and-others-v-italy> (last access: 05.06.24).
 11. Hatton and others v. The United Kingdom, Application No. 36022/97, 8 July 2003.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-61188%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-61188%22]}) (last access: 23.05.24).
 12. Lopez Ostra v. Spain. Application no. 16798/90, 09 December 1994.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/FRE#{%22itemid%22:\[%22001-57905%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/FRE#{%22itemid%22:[%22001-57905%22]}) (last access: 13.12.23).
 13. Oneryildiz v. Turkey, Application No. 48939/99, 30 November 2004.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-67614%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-67614%22]}) (last access: 26.06.24).
 14. Peeyush S. Top 11 Legal Issues to Consider to Protect Your App in 2024.
URL: <https://appinventiv.com/blog/legal-issues-in-mobile-app-development/> (last access: 23.03.24).
 15. Powell and Rayner v. United Kingdom, Application No. 9310/81, 23 February 1990.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-57622&filename=CASE%20OF%20POWELL%20AND%20RAYNER%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM.docx&logEvent=False> (last access: 03.05.24).
 16. Sands P. Principles of International Environmental Law, second edition, Cambridge University Press, 2003, p. 829. 1246 p.
 17. Santanu D. 5 Best Green Web Hosting Providers in 2023 (Sustainable Hosting Solutions).
 18. Tatar v. Romania, Application No. 67021/01, 27 January 2009.

- URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-83052&filename=TATAR%20%20AND%20TATAR%20v.%20ROMANIA.pdf&logEvent=False> (last access: 26.06.24).
19. The MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom).
URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/100/> (last access: 14.06.24).
20. The MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom), Provisional Measures.
URL: <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-10/> (last access: 05.05.24).
21. The MOX Plant Case, Ireland v. United Kingdom, 3 December 2001.
URL: http://www.itlos.org/case_documents/2001/document_en_197.pdf (last access: 26.04.24).
22. Tripti R. Going Green: How Mobile Applications are Helping the Environment.
URL: <https://customerthink.com/going-green-how-mobile-applications-are-helping-the-environment/> (last access: 02.07.24).
23. URL: <https://cleangames.org/about> (last access: 24.05.24).
24. We need to build digital diplomacy for a sustainable and inclusive future, 02 December, 2022.
URL: <https://unece.org/media/news/373653> (last access: 26.06.24).
25. What is Ailuna?
URL: <https://ailuna.com/about-us/what-is-ailuna/> (last access: 28.06.24).

INFORMATIONAL LEGAL PROTECTION OF THE RIGHT TO A HEALTHY ENVIRONMENT: MODERN LEGAL TRENDS

GULNAZ RZAYEVA¹, ELNUR HUMBATOV², NAZRIN ALIYEVA³

Summary

The constitutionally established right to live in a healthy (or favorable) environment includes the right of everyone to collect information about the true state of the environment and to receive compensation for damage to his health and property due to environmental violations. The basis of human development is the protection of his health, which cannot be imagined without an ecologically clean environment. That is why the right to a favorable environment, not only of individuals, but of people as a whole, is recognized as one of the third generation rights. It is no coincidence that most of the Sustainable Development Goals prioritize the protection of this right (SDGs 6, 7, 13, 14, 15).

In the era of development of digital technologies, new trends have been formed for the informational legal guarantee of favorable environmental rights, as well as a new legal approach to the right to receive environmental information. The guarantee of this right, which is characterized by both active and passive sides, is the subject of international and national legal regulation. In the article, based on analyzes related to the right to favorable environment, various court cases were studied, the main points related to protection mechanisms in the international jurisdiction were examined, and proposals were presented in parallel to overcome the difficulties in the national practice.

In recent times, new technologies are purposefully used for the purpose of obtaining information about the environment and ensuring a favorable environment, as a whole, for the protection of the environment, in which mobile applications have a special role. The article provides information about the useful aspects of mobile applications such as Ecosia, Clean games, and green hosting services, as well as analyzing legal problems related to the operation of these applications and developing recommendations for their elimination.

¹ PhD / Baku State University / email: gulnazrzayeva@mail.ru

² PhD / Baku State University / email: elnur_88@inbox.ru

³ PhD student / Baku State University / email: nazrin.aliyeva.2000@gmail.com

When assessing the privacy and data protection risks to individuals through the use of mobile applications, understanding the context in which the processing takes place is important to identify the sources of risk, the potential impact of the processing on the individual, and the limitations to implementing mitigation. The typology of the application can have a direct impact on how confidentiality and security requirements are implemented. The number of automatically generated applications is increasing. Further research on the effects of different types of software on privacy and data protection will provide an important basis for developing accurate recommendations for software developers.

Keywords: *healthy environment, right to receive information, data protection, new technologies, national-legal regulation, human rights, environmental rights, international law.*

ИНФОРМАЦИОННО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ПРАВА НА ЗДОРОВУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ: СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

ГЮЛЬНАЗ РЗАЕВА¹, ЭЛЬНУР ГУМБАТОВ², НАЗРИН АЛИЕВА³

Резюме

Конституционное право жить в здоровой (или благоприятной) окружающей среде включает право каждого на сбор информации об истинном состоянии окружающей среды и на получение компенсации за ущерб, нанесенный его здоровью и имуществу вследствие экологических правонарушений. Основой развития человека является охрана его здоровья, которое невозможно представить без экологически чистой окружающей среды. Именно поэтому право на благоприятную окружающую среду не только отдельных лиц, но и нации в целом признается одним из прав третьего поколения. Неслучайно в большинстве Целей устойчивого развития защита этого права отдается приоритету (ЦУР 6, 7, 13, 14, 15).

В эпоху развития цифровых технологий сформировались новые тенденции информационно-правового обеспечения права на благоприятную окружающую среду, а также новый правовой подход к праву на получение информации об окружающей среде. Гарантия этого права, характеризующаяся как активной, так и пассивной сторонами, является предметом международного и национального правового регулирования. В статье на основе анализа, связанного с правом на благоприятную окружающую среду, изучены различные судебные дела, рассмотрены основные моменты, связанные с механизмами защиты в международной юрисдикции, и параллельно представлены предложения по устранению сложностей в национальной практике.

В последнее время целенаправленно используются новые технологии с целью получения информации об окружающей среде и обеспечения благоприятной среды в целом для защиты окружающей среды, в которой мобильным приложениям принадлежит особая роль. В статье представлена информация о полезных аспектах мобильных приложений, таких как Ecosia, Clean gates и услуги зеленого хостинга, а также анализируются правовые проблемы, связанные с работой этих приложений, и разрабатываются рекомендации по их устранению.

При оценке рисков конфиденциальности и защиты данных для физических лиц посредством использования мобильных приложений, понимание контекста, в котором происходит обработка, необходимо для выявления источников риска, потенциального воздействия обработки на человека и ограничений для реализации мер по смягчению

¹ Доктор философии по праву / Бакинский Государственный Университет / email: gulnazrzayeva@mail.ru

² Доктор философии по праву / Бакинский Государственный Университет / email: elnur_88@inbox.ru

³ Докторант / Бакинский Государственный Университет / email: nazrin.aliyeva.2000@gmail.com

последствий. Типология приложения может оказывать непосредственное влияние на реализацию требований конфиденциальности и безопасности. Количество автоматически генерируемых приложений увеличивается. Дальнейшие исследования влияния различных типов программного обеспечения на конфиденциальность и защиту данных обеспечат важную основу для разработки точных рекомендаций для разработчиков программного обеспечения.

Ключевые слова: *здоровая окружающая среда, право на информацию, защита данных, новые технологии, национальное правовое регулирование, права человека, экологические права, международное право.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.08.2024

Çapa qəbul tarixi: 10.10.2024